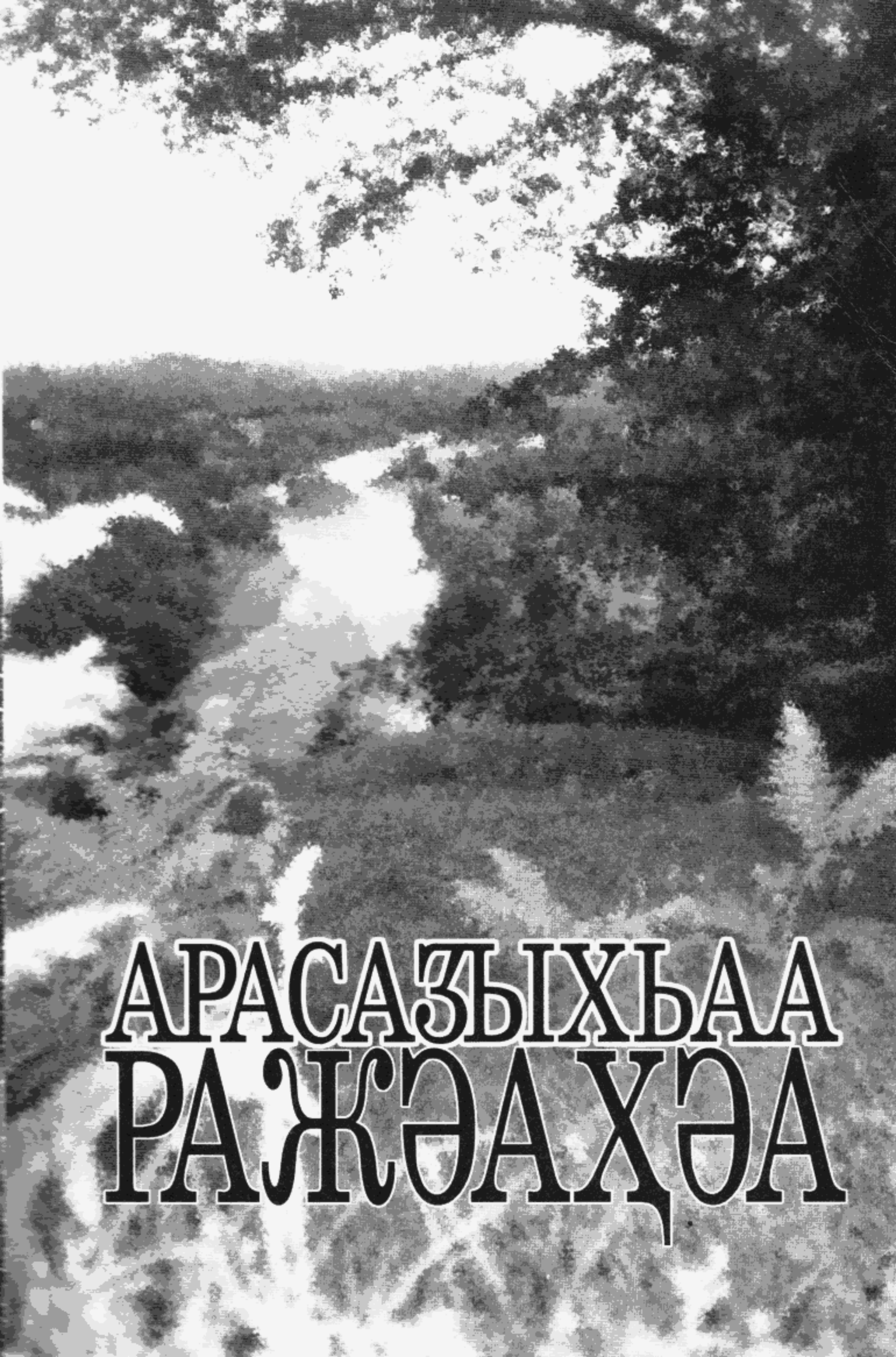




АРАСАЗЫХЬАА РАЖӨАХӨА

Аңсны аңцаарадыррақәа ракадемиа
Д. И. Гәлиа ихъз зху Аңсуаңцааратә институт

АРАСАЗЫХЪАА РАЖӘАХӘА

Иеизигеит, иеикәиршәеит, аңхъажәа иеит,
аңцаарадырратә усзуб еицбы А. А. Ахсалба.

Акәа-2006

16.01.07 ш.
Армилл.

A 15

дарбанзоалак ахсуа нэлэр
рдазыцт ридимте, ркультура
бзие избо, назлымызгау зегы.

7. Ацѣажѣараан ибыжъшѣо (аихарак анцѣамтаѣы) ацыбжыѣақѣа зынза иахарбазом (иеихѣеи), ицсыезаны ихѣахауа ашьтыбжъ иатцшъуп абас: исхѣеит.

8. Адиалог форма змоу анцѣамтақѣа ркны сара сажѣақѣа ицшъырқцоу ахыцқѣа – [] иртѣакуп.

9. Атѣкст чыда иалкъу абжыы арбоуп абас (.....).

10. Акассета ианхақѣоалоз иахзеилымкааз ажѣахѣа иарбоуп абас: [.....].

"Арасазыхъаа ражѣахѣа" захъзу ашѣкѣы анцѣамтаѣ иацуп арасазыхъаа ражѣахѣа атѣаара иазку астѣиа "Арасазыхъ инхо ацсуаа ражѣахѣа ачыдарақѣа" захъзу. (Ари астѣиа рацхъаза икыпхъын аж. «Алашара» №2 акны, 2004 ш.) Арасазыхътѣи ачыдарақѣа еихарак ацѣажѣараан ауп иануцѣло. Убри акынтѣ астѣиа аѣы иаагоу ачыдарақѣа ргъырак анцѣамтақѣа рацѣак ирныцшзом.

Абра иану ахѣамтақѣа урыпхъаны уаналгалак, Уахѣатцкыы ашьха унықѣгыланы унапшызшѣа, иахѣа еилыкка убла ихгылоит Арасазыхъ инхо ажѣлар рбызшѣа, рказшьа. Дара ахѣамтақѣа ишаасахѣаз еипш ианцоуп.

Ашѣкѣы аѣы иаагоу анцѣамтақѣа* зыкны ианысцѣаз ажѣахѣаѣцѣа (аинформаторцѣа) зус зѣахаршѣаланы исхѣтгылаз нхѣтѣоуп. 1986 шықѣса раахыс Арасазыхъ ақытан сзыѣцѣажѣаз арт ажѣахѣаѣцѣа рхыпхъазара 221-ѣык ркынза иназоит. Сыпсы тѣанѣы исхѣштѣран сыкам арт ажѣахѣаѣцѣа рыпсшѣахѣашъа, рчеицъыка. Сахънеилакгыы гѣык-псыкала апату исықѣырцѣоз, ацъабаа исыдырбалоз азы итѣабуп хѣа расхѣоит.

* Абрака иаагоу анцѣамтақѣа сзеитѣазхѣаз ажѣахѣаѣцѣа зегъы ирзынархоуп уртѣ рахътѣ хѣык аинформаторцѣа ирызкны сусумта анцѣамтаѣы иаагоу сыгѣтахѣыцѣрақѣак

Атѣицъ-ахѣы ахабла иатѣу анцѣамтақѣа

Чхѣетѣа Баграт ихѣамтақѣа



Чхѣетѣа Баграт Машъыкѣа-ицѣа диит 1925шықѣсѣзы, Очамчыра араион Арасазыхъ ақытан. Чхѣетѣа Баграт ихѣамтақѣа ѣба анцоуп: анцѣамтақѣа №1, №2. Арт анцѣамтақѣа ананахѣѣоз иара 65 ш. ихыцѣуан. Анцѣамтақѣа анысѣеит 1990ш. рзы Ипсѣтазара далѣит 72 шықѣса дшыртѣагылаз, 1997 шықѣсѣзы.

Анцѣамта №1

1. Абрыи Ацсны хѣа иызѣыу анцѣа злапха хѣаура иызыхѣан иыныикылеи. 2. Абрыи иашътоуп амилаѣс иыкоу зегъы. 3. Рапхъа днѣиыт ѣурыс. 4. Аурыс даннѣи иыутахызеи хѣа дѣниѣзѣаа абрыи Ацсны сѣахыуп иыхѣѣи. 5. Ацсны нкылоп иыхѣѣи анцѣа злапха хѣаура. 6. Ацсны нкылоп аныихѣа арыи закѣаныума иыхѣан уыс иыхѣѣи ѣурыс. 7. Азакѣан уарѣ иыуымазааит иыхѣѣи. 8. Уыбрыи ѣшьтахъ днѣит ѣгыруа 9. Ѧгыруа даннѣи, иутахыузеи хѣа дѣѣзѣааит дѣниѣзѣаа, абрыи Ацсны сѣахыуп иыхѣѣит. 10. Ацсны иынкылоп аныихѣа арыи сабуѣтыума иыхѣан уѣс иыхѣѣит ѣгыруа. 11. – Сабуѣт, уымамзааит иыхѣѣи, уыбрыи азыхѣан ѣуп ѣгыруа сабуѣт зыымам. 12. Ашьтахъ ѣцсуа дыитѣазаарын сасык крѣамта

диыдхалеи, ацыхэтэан даннеи злыцха хэура иыкны
иоутахыузеи хэа диазцааи. 13. Даниазцаа, абрыи
Ацсны стыхууп иыхэеи. 14. – Ацсны уарá иыутахыуп,
ахá, иынкылоп иыхэеи. 15. Арыи намысума иыхэеи.
16. Анамысгы уарá иыуымазааи Ацсынрагы уарá
иыуымазааит хэа анцэа дакэныхэан иыитеит. 17.
Са схазы иынкылан иысыман-хэоуп иышыихэаз
анцэа. 18. Ацсынра сасхазы иынкылан иысыман,
ахá уарá иыуыстеит хэа еихэан уыбрыи нахысны
ацсуа Ацсынра иытэууп, дад.

Анцамта №2

1. Ан ацáзацэ длыман. 2. Ацхэыс дааигеи, ан
рыцха лца иыканы ажэа лхэауамыз. 3. Ахá абрыи
ацáца мыжда абас ахымцацгара далагеит, ланхэа
лзыхэан иыкалцоз афатэ иахá ацыка атан
иыкалцуан. 4. Дарá лхáцеи ларей рхэы иыгáман
иыкалцан, ан хазы дтэан дарá хазы иытэан крырфуан.
5. Крыфан ианышьталалакь ан рыцха уахá дгылан
азыжэра далагон. 6. Иызбáнда ацыка рацэаны
иáмамзыи. 7. Лхáца уыбыс иалхэеит: "Амныи ацáца
мыжда уарá лхэеи уан дыцнышыу кранáхфо
крахáцалфом уахá дгылан дыриегьх агеыора дыкэоп"
хэа. 8. Арыи знык арыи ыынтэ. 9. Иышыказ уохыкы
акэты лшыит, ацáца, акакан сызбал еигыыз ацсуа
хэша хэа иышыаз уыбрыи акэын, арыи калцеит.
10. Анхэа лзыхэан аеаорадагы лкын, иылзыит. 11.
Лхáцеи ларей акэтыжьфара иаеыуп аныи анхэа
рыцха аеаорадагы анлымцалца, ан рыцха абас
лхэеит: "Кык уыхэаргы уысфоит еые уыхэаргы
уысфоит" – хэа. 12. Днеизары уыбыскан ауп лыцкэын
иыгэы ианелнакаа. 13. Днеизары, áдагы лымцоуп
аеаорадагы. 14. Иаалымцыхын иáаиган иыцхэыс

иынаган иыналыитеи, абрыи бымфет бысшыит
иыхэеи. 15. Ла илымцагылаз лхэы иан рыцха иынаган
иылыитеит, аныи акакан сызбал анылфа лгэы
иарáзнак ахэша акэышьшь ауыха дгыло дыказма.
16. Арыи иылфеит ацáца. 17. Иыцан иышьталт,
ианышьтала азыхтарта рыман акэапей хын. 18. Ахáца
доагылан дцан акэапей хыхны иыршэ. 19. Ацхыбжон
азба дакыит ацáца, агеыорае иыказ азкэа зегь
кейтэеи. 20. Уá длейн егылымбей, уá днейн егылбей
азыхтартаеы дцеит. 21. Азыхтартае дахнеиыиз
акэапей анылымба дыецынгылан иышылжэуаз
ашырьшьаф иыхы итырцаны дылкылсын анхэа лхáк
иыхэо анхэа лхáк иыхэо лхы лтаиыршьшыуá арыи
данáацш ашкэакэа анцэа злацха хэура дáаит лхэан
дгэыгыны уыбра дышкэжыыз иарá даан дышьталт

22. Ашырпаз данáаи дарыхышьтны, бабаказ, абас
аза кны сахыцáз анцэа злацха хэура днейны анхэа
лхáк иыхэо анхэа лхáк иыхэо схы теиыршьшыуá
уыбрака сгэыгыны скэжыын хэа уыбыс лхэеит
иыхэеит. 23. Абрыи нахыс ацáца анхэа лзыхэаны
дманшэалан дкалей.

**Ахсалба Адгәыр
ихәамтақәа**



Ахсалба Адгәыр Пачица диит 1922 шықәсазы, Очамчыра араион Арасазыхь ақытан. Ахсалба Адгәыр ихәамтақәа акы анцоуп: анцамта №3. Ари анцамта ананахцоз иара 68 ш. ихыцуан. Анцамта анцоуп 1988 шықәсазы. Ицстазаара далцит

абцарамза 14, 1989 шықәсазы.

Анцамта №3

1. Сабдыу иаб Бедаф ара данааз арра дцартә дыкан, шьтрапа Ашәйтәын Теберды датәын. 2. Абра данахан дыаан. 3. Иыңхәыс Ацыгьениа-пхаи иарей иыдәылцны ацара иакәкны иышрымаз уахык атаацәа ааилатәейт. 4. Ачуан дыу азна абыста уны иыкнахан. 5. Абрака Ацыгьениа-пха абыста аныпцароуп хәа иылыдырцеит. 6. Лара инафаршәны мап лкыит. 7. Ианлыдырцалаза "абриоуп шәара ишәықәнаго" – лхәан ачуан аакнылхын агәызхәа ахчныза иланкьаны иыңыххаа иынықәылцеит. 8. – Удәылц абыржәытцәкьа уаала лхәан лхатца длыманы дцаны Қәабал иынхейт. 9. Ашьтахьы уырт ирыхшәит фәцәа ачкәынцәа: Абрагь, Бақыр. 10. Агырт абыпцарак иаиуан Махайд,

Андрей. 11. Андрей иыцкәынак Анзор-хәа дыґауп. 12. Сабдыу Абрагь шәыиґежәа шықәса ныитцыит, уыи иаб шәыи жәаґа, уа уабдыу шәыи хәба шықәса. 13. Саб иашьцәа фәык ыкан: Махайд, Кәаста, Кьагәса, са саб, Хакәыцә, Гамцьыць. 14. Саб иашьцәа зегьы цьбаран, аха Кәаста иаха гәыла дыцьбаран. 15. Иыгәы итәикыз казымцар зымуаз уоґын. 16. Зны цсрак акны днәит Кәаста. 17. Уыбра дакнейыз зґабк дыигәапхан дсымгар суам хәаны длышьталт. 18. Арыи лара лтаацәа ианраха иыхаґахеит хтыпха Кәаста дышцәихарго рхәан мап ркыит. 19. Лара д-Инал-пхан аадә тауадааи иарей ргәаибагет. 20. Иашьцәа длышьтыцырц иыдырцақәейт, аха иара апринцип зләз иакәын. 21. Иышнәи-шнеиуаз "уара жәла змам уырхылцшьтроуп уықәц" – хәа иархәо иалагейт. 22. Уыбысканы иаб днаиыртәан диазцааит: "Ихажәлоузеи хара х-Ашәуааума" – хәа. 23. – Сара шьта сажәыит сабацоу иысызбои, аха иаґаххатцәкьан иыкалозар хара хажәла – Ахсалба Ашәынтә ашәкы аажәгаргы каләт, – ихәет Абрагь. 24. Ашьтахьы Кәаста Ахсалбақәа- хәа Ашәы дцаны аамстара ашәкәы ааигейт. 25. Уыинахыс Ашәуа Кәаста Хсал-хәа иызбахә рхәон. 26. Инал-пхагы лхы дасыит рхәоит абас саґахьейт.



Ахсалба-Сабакыиа-пха Зина Хэмаскыа-ипха диит 1929 ш. рзы, Очамчыра араион Азфы-бжыа ақытан. Зина лхэамтақәа акы анцоуп: анцамта №4. Ари анцамта ананахцоз лара 62 ш. лхыцуан. Анцамта анахцеит 1994 ш. рзы.

Анцамта №4

Ачыи ахэшә иазкыу ажәабжь

1. Сәнхәа лацалак дыкан Хыкәыр Кылгь-пха хәа, Кыгәсә Ахсалба иыпхәыс ләкәын. 2. Ачыиқәа рыхәшә аныкалцоз сылхаануп. 3. Уоскан Қамшь ханхон. 4. Ахәыцқәа рымгәа анрыхуаз ачыиа рымоуп хәа ачыиахәшә калцаон. 5. Ауасеи, ацма руаци ачышыи еилакәакәаны ахәыцқәа рыжәшәакьартақәа рыкны иахыылшыуан. 6. Ианахыылшыуаз иылхәон абас:

7. Чыиа, чыиа, чыиа,

8. Рыс,рыс, рыс.

9. Рани раби уахыи шәыказ.

10. Рцацәа зегыи арахыи шәаи.

11. Абас фынтәка иылхәон. 12. Нас ахәыцқәа рыжәшәакьартаны ақәыцқәа реипш иалыхәхәон. 13. Уырт хәызба царыла ихылыссон. 14. Нас дара ачыиақәа цсуан, адәахыи ианцоуз иыркәацуан.



Ломиа Тыкәа Чычын-ипа диит 1922 шықәсазы, Очамчыра араион Арасазыхь ақытан. Ломиа Тыкәа ихэамтақәа пшьба анцоуп. Анцамтақәа: №5, №6, №7, №8. Анцамта №5 аудиокассета ихәаалоуп, егырт напылафыроуп. Арт анцамтақәа ананахцоз иара 68 шықәса ихыцуан. Анцамтақәа анысцеит 1990 шықәсазы. Ицстазаара далцит 80 шықәса дшырта-

гылаз, 2003 шықәсазы.

Анцамта №5

1. Уыбрыи сабдыу ихэамтоуп, иара асәзыи аа-азахәыи еибашыит. 2. Иызәибашыиз, алышьха хәа дытан алышьха абарт азахә дрырымтеи асәз. 3. Абрыи шыказ ауыс цысын, ауыс алцыит иыгәгәазаны. 4. Ауыс аналц аамтазыхәан абаты реихабы, азахә (.....) абрыи амацоуцәа лымамызыи. (.....) азы ахкалтәо шәцаны ацәы хәрсны шәаа-хәа реихәеит, дарә. 5. Арт иыгәартан абрыи азы ахыинзакалтәаз ашыац фаны иынхәит, рхәеит. 6. Ашыац аафаны иынхәит. 7. Аныи аихабы днәиын данахәапш кых хәқәзаит рхәеит. 8. Еибашыит иыкәыибагеит. (.....) иахыагыи раздәниақәа гылоуп хәа сыкоуп уыбырт, уыскантәыи иыдыргылақәазы абрыи Дәл оума цыарә иыкоуп.

Анцамта №6

1. Абарты, атангэарақаа иырыххааны (.....) хара быргцаа иырхэамтан иыхахаз. 2. Абарт атан ыкэын рхэеит атцын икэыз (.....) ацша суамыз рхэеит. 3. Иынхон араха рыман, амч гэгэаны иызмаз уан рхэеит. 4. Иышыказ абарты рыжэлан атан реихабык дыказаап, каамет иыхыцуан. 5. Абра дыштээз аштээ тэюа цасыит ацшас. 6. Абрыи абырг кох иыхэеит. 7. Иыкалазеи рхэеит иыцкэынцэа, раб иыкны иааит. 8. Раб иыкны ианааи баба хахэтра ааит иыхэеи. 9. Хазлакэыхуо убрыи оуп, (.....) жэаха жэымш абымба са иыдыруыр жэаха жэымш атыюша хэа иыкоуп иеиыруыр (.....) хахэыхуеит хэаны абрыи атан реихабы, злыцха хаура иахь адырра кайцеи. 10. Абрыи иагыкейцеи ашха былны иыкоуп иахьагы иыкашэом. 11. Амца факын абрыи атан иыкэцыит. 12. Амала ртыц зегы иымфашьо атангэара катоп. 13. Ишынеибакэызегь уахнеилакь Сои цсара кара цыара иырацэам, абрыи. 14. Зегы ахрахь оума цакь иыларкэнома, дарь хьнеиыз зегы рцангэара катаны иыкоуп. 15. Абрыи атан иыкэын хэа иахырхэаауеит, ажэйтэ уаа. 16. Абас иыкалахьеит.

Анцамта №7

1. Ашха кылсра акамыз, абарт ашха иыкылсыит. 2. Иаакылсуаз шынеибакэу зегы ртыц ихьяангылоз зегь рыхьз ахыуп. 3. Базала Ламиа (.....) иыхацы хэа иашьтоуп иахьагы иыкашээом иегыкоуп, Сои ицсара. 4. Абрыи иара иыкын. (.....) 5. Фаткьарыи хэа, ахьз уахэхьеит Фаткьарыи, абра Фат хэа дыкан. 6. Абрыи амоа фганы рацхьа амоа гээтаны иылблаа иара иоуп. 7. Агыи (.....) Уамбалэи хэан иыкоуп. 8.

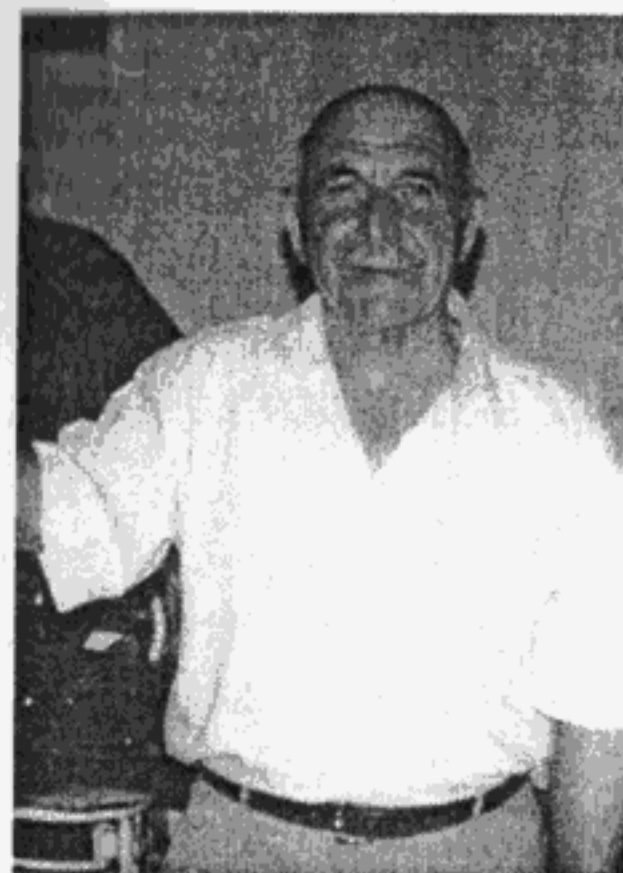
Уамбалэигы абрыигы фык алыихит, ашха дааи. 9. Иашья ихаб доакылсын еитя дыоакылсын Талкак хэа уыгь ашха алыихыит иахьагы ахьз акоуп. 10. Агыи анефсан Кыпа хэа дыкан. 11. Уыбрыгь амш цегьа баапсы иысит ашха дшыказ ахацы иыцшааит. 12. Кыпа иыхацы хэа иашьтоуп, алада иыкоу. 13. (.....) Агыи анефсаны абрыи Уахэотцкыи уыохаляр азы мацуп, абрыи саб рыцха иыцшааит Цыцын иызыхь хэаны, иашьтоп. 14. Иахьагы иыкоуп азы, ахэхь ыкэгылоуп, уыс уаадхалан иыубазом агээтага азнак амоуп.

Анцамта №8

1. Ашхатэыла дныкэон Кэын иашта, Кэын. 2. Уобыскан акэыларь акэыларь, араха еиымцэаны иыргон Шэантэылантэи ианы ацсацэа рырахэ ргон. 3. Арыи Кэын иыгээг рыман, хацагэгэан арыи уохык дшыцээз дыркыит. 4. Дыркыит, иыкаитцои? 5. Кэын иара ихатэцэкьа дрыздырзомызт иызбахэ рахэхьан. 6. Кэын дабакоу? рхэеи. 7. Кэын дыкам дааиуеит рхэеит. 8. Иышьтахь иынапы фархэеит, ахьшыцэа иыман иырацэаоны, рырахэгы даргы иырапырцеи, ишынеибакыу. 9. Ирапырцан, баба тахмадак соуп хэычык иыгэгэашэа иыкоу лабак абра снапа -кны иысшэыркы иыхэан. 10. Алаба, цаканы иыртеит, иыгэгээз. 11. Кэын иашта иара уожэыгь абас иахьыотало нак Шэантэылака амоа ахьахгоу мышь хэылсшэа иыкоуп. 12. Арахэ рацхьа дышнеиуаз дахан дызлафахээз цыитцэеит. 13. Иаапыицэан, арыи ашэанкэа жээфэофк еицын ажээфэофк рацхьа иааиуаз дисуа ажээфэофкгы, иышьаханы иылаган инышьтеитеит арахэгы иырхынхэыит. 14. Ауаф ихаташья иыниашьоуп иыхэеит, Кэын са соуп иыхэеи. 15. Иырхынхэын

иааиган ашәанцәа иахьагы́ убры́и аисториа хгәа́
ры́моуп, ашәанқәа иы́тийт. 16. Иызта́хыз уы́скан
кыр зылшо́з иа́архәон ауа́а, иы́тийт, ахра́тәра а́амзи
иы́каз, иы́тийт. 17. Цсы́уа иа́карагь азә́ы иыцәшәазо́м
ашәанцәа ашәанқәа историа́ла уы́скантә́ыи а́амтазы.
18. Уыбры́ аахыс уожә́ыгь да́ара бзә́иа харбазо́м.
19. Абас иы́кайтцә́йт Кә́ын иашта́ ахьзуп, еимыкка́
уы́и а́карагь дә́ыцшза иы́казам. 20. Кә́ын иашта́
иегы́шха ды́уп, абры́и иао́ыза аха́цара кайта́хьейт.

Дочиа Мушьни ихәамтақәа



Дочиа Мушьни Гьадлач-ица
диит 1928 ш. рзы, Очамчыра
араион Арасазыхь ақытан.
Дочиа Мушьни ихәамтақәа акы
анцоуп: анцамта №9. Ари
анцамта ананахцоз иара 63
шықәса ихыцуан. Анцамта
анцоуп 1994 шықәсазы

Анцамта №9

Ауаоы қы́иа икә́ахьча

1. Ы́цъа а́игәылацә́а ы́кан. 2. Ё́ык, ё́ык ры́ман.
3. Азә́ы дқы́иан, егы́и дгъангъа́шын. 4. – Хае́қәа
еивакны́ хала́цара еицы́кахца́п, зә́ы цсы́з иа́арыхра
ио́узом, – ихә́ейт ауао́ы гъангъа́ш. 5. Да́қәшахатхе́йт
ауао́ы қы́иагы́. 6. Ала́цара еицы́карце́йт. 7. Ауао́ы
қы́иа ие́ы цсы́ит. 8. Ие́ы аны́цсы́, ацә́а аахы́хны
акә́ахьча кайта́ейт. 9. Амә́аны́фа аашы́тыхны,
икә́ахьчагы́ иыманы́ ны́кәара дце́йт. 10. Дышцо́з
ахты́нра́к афы́ дна́наге́йт. 11. Ахты́нрафы́ а́тәа́кәа
игы́лаз ды́қәле́йт ауао́ қы́иа. 12. Даны́нацшы́, а́х
ды́казам, ицхә́ыс ацә́ыбза́ длы́моуп ао́ны. 13. Ауао́ы
қы́иа а́тәа́кәа дша́латәаз а́х да́аит. 14. А́х дша́аиуаз
ауао́ы қы́иа даны́иба "уа́ха ара́ ушца́пхьоо, ара́
ао́ны шгы́лоу" ихә́ан ао́ны́ка дне́игейт. 15. Уы́скан
ацхә́ыс лцә́ыбза́ дылца́аххьа́н. 16. Ао́ны ине́ин

инатэ́йт. 17. Ауаы қы́иа икә́хьча игә́и иа́дкылан
икы́уп, ишъ́тәицә́зом. 18. Укә́хьча шы́таца, - ихә́йт
а́х, аха́ иара́ иышъ́тәицә́м. 19. Ары́и сара́
сы́цста́аароуп хә́а итә́ғәыбжъ́ара́ ибжъ́акны́ дтә́оуп.
20. Уы́с дыштә́аз акә́хьча ишы́апа́ла
иырхъ́ачхъ́ачыит, нас дна́хәа́ңшын ссу фы́умтын
ихә́йт. 21. Изакә́и иыухә́аз, - дца́ауеит а́х. 22. –
Аа, ары́и сы́цста́аароуп, "амна́ акә́тыжъ́ та́гылоуп"
хә́а ахә́йт скә́хьча ихә́йт ауаы́ қы́иа. 23. Уы́с
аны́ихә́а уы́нан исхә́мышты́и лхә́ан а́х ипхә́ыс днә́ин
акә́тыжъ́ аа́тылгеит, лцә́ыбза ихә́и. 24. Уы́с еи́та
икә́хьча ааи́ырхъ́ачхъ́ачыит ауаы́ қы́иа, нас
дна́хәа́ңшын ссу фы́уымтын ихә́йт. 25. Изакә́и
иухә́аз? –еи́та дца́ауеит а́х. 26. – Аа абры́и
ацә́ырдағә́и иа́вагыло а́ирыз ао́и то́уп ахә́йт
скә́хьча – даа́цә́ажә́еит ауаы́ қы́иа. 27. – Унан
исхә́мышты́и, лхә́ан а́х иыпхә́ыс днә́ин ле́ирыз
аашы́тылхыит. 28. А́х, ары́и акә́хьча сара́ исә́архә́
ихә́йт. 29. Бзә́иоуп ихә́ан ие́идара ахы́ наиы́и́тан,
икә́хьча акә́ындхә́ ины́фкыргы́ланы ауаы́ қы́иа
дцә́йт, ары́и уо́ны ико́у уа́нахә́алоит хә́а. 30. Аны́и
ауаы́ гы́ангы́аш, ауаы́ қы́иа ахы́ иааи́газ аны́иба
иаргы́и ие́и ишы́н, акә́хьча иы́маны дахы́ца́з дызы́ит.
31. А́х ипхә́ысгы́и акә́хьча сы́цә́гыа ахә́йт лхә́ан
лцә́ыбза́ уа́ха лцә́а да́длымцеит.

Арасазыхь – агәы ахабла иатәу анцәмтақәа

Нанба Илиа ихәамтақәа



Нанба Илиа Дигәа – ица
диит 1907 шықәсазы, Очамчыра
араион Арасазыхь ақытан.
Нанба Илиа ихәамтақәа цшы́ба
анцоуп: №10, №11, №12, №13.

Анцәмта №11. аудиокассета
ихә́аалоуп, егы́рт –
напыла́оыроуп. Нанба Илиа
ихәамтақәа сара ианы́сцеит
Арасазыхь ақытан, 1986–1994
шықәсқәа рзын. Ицста́аара
далцит 91 шықәса
дшы́ртагылаз, 1998 шықәса рзы.

Анцәмта №10

1. Иашы́еи иахә́шы́еи ие́кан о́на́так акны́, дара́
ры́мацара иашы́еи иахә́шы́еи. 2. Аиашы́а пхә́ыс
дааиго́мызт ае́хә́шы́а ха́ца дцо́мызт. 3. Агә́ы́лара
пхә́ыск ды́ан, пхә́ыс-бы́ргк. 4. Ае́хә́шы́а днә́иын
уы́бы́с ла́лхә́еит. " Сашы́а апхә́ыс дааиго́м апхә́ыс
дааига́ртә бсы́зиа́цә́ажә́а" хә́а. 5. Днә́ипхъ́ан дна́лган
иалхә́еит уы́с: "Уахә́шы́а апхә́ыс даауга́р лта́хы́уп
пхә́ыс даага́ лхә́еит. 6. Апхә́ыс даазга́р сахә́шы́еи
сарә́и ха́ицә́ызуеит хә́а, ле́ихә́еит апхә́ыс-бы́рг. 7.
Маумо́у лхә́еит, даага́ лхә́еит. 8. Иы́бзә́иоуп даазго́ит
аха́, ха́ицә́ызуеит иы́хә́еит. 9. Иара́ чкә́ын дны́кә́ао́ын,
шә́ары́цара ды́цау́ан. 10. Да́лаганы апхә́ыс дааигә́ит.
11. Ишы́каз а́кә́ымкә́ан акы́р аабжы́ысхъ́аны ахша́ра
дло́ут, аце́и диит, иара́ шә́ары́цара дцо́н, дцә́йт. 12.

Ахэычы абас ышыкэса ракара ихыцханы ашэарыцара дахыказы данааи ахэочы дыпсын дыкэан. 13. Иыкалазеи аныихэа "ахэочы уахэшыа дылшыит" хэа иалхэеит. 14. Ыои иышпакалцеи иыхэеит, аха иазыууазеи иыгэы иалсыит ахэочы дыржыит. 15. Арыи акы аабжысхьан дырдегыых шэарыцара дцоуан дцеит, дахьцаз даанза рыонкэа блыит. 16. Рыонкэа блыит, данааи иабаккоу лара лымацара дYTэоуп, иыпхэыс, аонкэа былны иыкоуп. 17. Иыкалазеи аныихэа "Уыпхэыс, уахэшыа илыблыит, аонкэа хэа иыпхэыс лóуп иызхэауа, лашыа уахэшыа иылблыит хэа. 18. Аахаи хэаны, ионкэа былуа схэочы дышыуа, арыи ара дыкамзароуп иыхэан, даалаган лнапкэа аахыцэцэаны дыманы харак-аф дыигеит¹, дгыл харак афы. 19. Ахара дахыигаы бна дыуны иыкан абнакны уыбра дааныжыит, арахь дааит иара. 20. Уа дшыказ акэымкэаны акыр аабжысхьан ацэажэабжь лахаит, уыбра абна-гэта амца дыук ылган иыган. 21. Ацэажэабжь анлаха ауау ибжь шакэыз анылдыр лыбжыы лыргеит: "Аа баапсы, сымацара соуп иыкоу сыпхэысуп уааи" хэа лыбжыы лыргеит. 22. Арт ицоуаз пытэык еицын, пхэыс хэара хэа иыцоуан, ах ица иакэын иызцыз, ах ица иакэын пхэыс дызхэоз еицын иыцоуан. 23. Ах ица иóуп иызахаз, лыбжыы шэаагылшь абна бжыык сахэит снэины еилыскаауеит хэа ифынеихан днэит. 24. Даннэи згабк лнапкэа хыцэцэаны абна гэта дылатэоуп, аха лара дыбзэиан дыпшзан, даныиба дыигэапхэит арыи ах ица. 25. Иыбжыы иыргеит: "Шэаагыл уа хахьцо акэым, сара

¹ Арака ашытыбжь тигэгааны ихахауеит, цара-цара антэамтафы ы-гы цэырцуеит. Ари ачыдара егырт ажэахэаоцэа рфы иахцылазом, Нанба Илиа иажэахэаф мацара иазгэатоуп.

абра иызбазы дысгэапхэит дызгот, абрыи даагап" иыхэеит, реихэеит иыызцэа. 26. Бзэиоуп уара дыугэапхазар даагап рхэеит. 27. Дигэапхэит. 28. Иаагьежыын азгаб даашытыхны дрыманы ах иыкны иынеит. 29. Днаргеит атаца, дахьнаргазы ан дылгэапхэит, аха иазыууазеи лнапкэа хыцэцэан. 30. Ан уыс лхэеит: "Уара иугэыпхаз, иугэыпханы иааугаз харгы дхадахкылоит, такас дхамазааит" лхэеит. 31. Дыкан акыр аамта аабжысхьан аамтазыхэан уыскан уос иыкан ахызрацара хэа иыцоуан, арра хасабла. 32. Арыи иара аб, иыкэшэеит арыи арра цара ахызрацара. 33. Арыи атаца иылахаит лабхэа ахызрацара арра цара иыкэшэеит. 34. "Уаб дзыуашытуазеи уара уца" хэа иычкэын иалхэеит атаца. 35. Даалаганы ачкэын дцартэ дкалцеит ахызрацара, ахызрацара дцеит. 36. Уахь дшыказ ипхэыс ахшара длóут, ачкэын. 37. Ачкэын иылоуызы данлоу ашэкэы рыоит рычкэын иахыы хызрацара иыкоу рычкэын иахыы. 38. "Упхэыс ахшара длóут иылоуыз ахэочы иыбжа хыуп иыбжа разыуп" хэа. 39. Ашэкэы рфын агэыла чкэынак иытаны дыдэыкэырцот. 40. Уоскан уос иыканы амашыынакэагь абаказ шыапыла ныкэара кэын иыказ шыапыла иыныкэот. 41. Арыи ашэкы иытан ддэыкэырцеит, дышцоз акэымкэаны иыхэлэит, ианыхэла оенык афы днэит. 42. Аонык аф дахьнеиыз уабэцооы, снэшэышьт хэа реихэеит. 43. Бзэиоуп уааи рхэеит, днарышытыит дрыдыркылт, уабэцо рхэан. 44. Сабэцо абас оуп ах ица хызрацара дыкоуп, ипхэыс ахшара длóут, убрыи ахшара иылоузы иызыхэан ашэкэы роит, иыстарц сцоит иыхэеит. 45. Бзэиоуп иышыталт, ианышытала иахыказ дахьнеиыз ауыха дахыказ апхэыс иыцыба дынтапшын ашэкы итаз аагылхын лара апхэара лдыруан дапхэеит. 46. Упхэыс ахшара длóут иылоуыз

иыбжа хыууп иыбжа разыуп хэа. 47. Арыи иылдырыит дэрбаныз, даалаган уыс иылоит лара атак. 48. Упхэыс ахшара длоут ахшара иылоуыз иыбжа дагыуп иыбжа матуп хэа ашэки ианцаны инаганы иышыказ икацаны иыцыйба иыталцеит. 49. Ауыха уа дыканы ашжымтан доагылан, дыцеит, иара чкэын иыкны днеит. 50. Дахнеиыз ашэки иитеит, ашэки ахыиитаз дапхан, упхэыс ахшара длоут ахшара иылоуызы иыбжа дагыуп, иыбжа матуп хэа ашэки ианын. 51. Даалаганы иара длатэан ашэки иыит. "Сыпхэыс са снэианза лхэочы илоуызгы ларгы, ахэочы асумка дтацаны, лыхэда дахшыны дганы дгыл харак афы бнак афы дшэыртэа" хэа абас, ашэки ианын. 52. Ачкэын иыманы аоны дааит дахыаиыз ашэки ианапхыа. "Сыпхэыс асумка дтацаны, ахэочы лыхэда дахшыны дганы дгыл харак афы бнак афы дшэыртэа" хэа абас ашэки ианын. 53. Иаалаганы ахэочы асумка дтацаны, асумка лыхэда ихшыны дрыманы иыцан харак афы дыртэаны иааит. 54. Уа дтэаны иылзычхауазма амла дакыит ахэочы амла дакыит, лара амла дакыит аныкэара далагеит. 55. Дышнеиуаз здыу кае днеит, аздыу акны дахнеиыз азы дызмырыит азы дыуын. 56. Аха дмырыр псыхэа амуут, даныпшы нырце злагаракгы лбеит. 57. Акыраамтагы уа дыкан, аха лхэочы длыман азы дылталан дышнеиуаз аза гэтаны лхэочы азы длыцэташэит. 58. Аанцеа нцеа абрыи амаалыкы, ахэочы иынасып сацанакааит хэа ахэочы дамысхуеит хэа диышталан азы, лнапы анаатылшь ахэочы дамылхырц лнапкэа анкыа ишыказ иыкалеит. 59. Ахэочы азы дамылхит, длыман дырит, азлагара кны дахнеиыз уа азэ дыкан. 60. Аа баапсы усыцхраа амла сакуеит схэочы сара (.....) ацхыраара сыт хэа иалхэеит. 61. Акрыиуйт акрыиэфалцеит. 62. Цыара тыпк сыт абаапсы, схэочы дахысаазаша

хэа азлагара-хыча иалхэеит. 63. Азлагарахыча сара етаацеароуп иыкасцарызеи, абра ахак дыкоуп ах ажэхышьцеа иымоуп убрака сцан срацеажэеит. 64. Бзэиоуп, дцеит драцеажэеит. 65. Абас азэ дааин дыкоуп дшэыдышэкыл ызас хэа реихэеит, бзэиоуп рхэеит. 66. Данааи хатца матэала сеилахэа уымацеакеа сыт хацаматэала сееиласхэеит лхэан, иымацеакеа лашыа иылтеит хацаматэала лееилалхэеит. 67. Дыцеит, дахнеиыз дрыдыркылт, ах иыжэхыча реы уа дыкан. 68. Акыр аабжысхыан аамтазыхэаны арыи ах сасцеакеак иызааит, шэаины асасцеа иааиыз рыматц жэуы хэа аооы длеиышьтит. 69. Абрыи иынеигаз иыкэшэеит абрыи иымац аура уыбрахы ацара ах иахы. 70. Днеит ах иыкны, арыи дахнеиыз асасцеа иыказ, иааиыз ианылба иылдырит арыи аха лара дара дырзымдырзеит. 71. Аштыы иылиршыит, абрыи аштыы иысшыа абас иысхэеит азин сыт, мцада мфыда абрыи акэац, иызжэуеит хэа ах иалхэеит. 72. Ибзэиоуп ихэеит. 73. Акэаб наган азы татэаны акэац, тацаны инаган иыкэлыргылеит. 74. Даалаганы арыи ацеажэара далагеит.

75. Иашыи иахэшыи ртазшэа иахэшыа хатца дцомызт лашыа апхэыс дааигомызт. 76. Агэылара уыбра пхэыс быргк дыкан, аиахэшыа днеины сашыа пхэыс дааигартэ бсызиацеажэа хэа лалхэан апхэыс дааигеит. 77. Апхэыс данааига иара дшэарыцаоын ныкэаоын, пытрак аабжысхыан аамтазы, ахшара длоут, ипхэыс ахэочы длоут. 78. ышыкэса ракара иыхыцхыан аамтазы ахэочы дышыны, дышлымазы, иыпхэыс лоуп иыказцо арыи. 79. Иара дшэарыцаоын даанза ахэочы дышыны дышлымаз дааит. 80. Данааи иыкалазеи? ахэочы уахэшыа дылшыит, хэа иалхэеит. 81. Уогы дара гэалсыс иыкаицеит аха арыи уыс иышыказ такэ аабжысхыан еита шэарыцара

дцэит дахьцэз даанза аонкэа блыит. 82. Данэаи аонкэа былны иыкан. 83. Иыкалазеи? иыкалазеи уахэшьа иылыблыит уыонкэа хэа иалхэеит. 84. Дáалаганы иахэшьа лнапкэа аахыцэцэаны дганы дгыл харак афы бнак афы дыниыжыит. 85. Уа дшыказ акэымкэаны ацэажэабжь лахаит. 86. Ацэажэабжь анлаха лыбжыы лыргэит: "Аа – баацсы шэаи сымацара сыкоуп сыпхэысуп, шэаи" лыбжыы анлырга, ах иыца пхэысхэара дцон ауаа иыцны, ах иыца днэит. 87. Даннеи дыигэапхэит. 88. Аха иазыууазеи лнапкэа хцэан, аха дыигэапхэит дыпшзаза дыкан дыпшзан. 89. Шэахьцэ акэым сара абрыи дысгэапхэит, дызгоит шэаи арахь иыхэеит. 90. Иыызцэа иыргэежыны дрыманы ах иыюны иынэит, иахнеиыиз иан дылгэапхэит арыи, аха иазыууазеи лнапкэа, хцэан. 91. Уара дыугэапханы дааугазар лнапкэа хцэазаргь дхадахкылоит тацас лхэан дрыдыркылт. 92. Уыи аамтазыхэан уыс иыканы ахьызрацара ацара. 93. Арыи лахаит лара лабхэа ахьызрацара ацара шыыкэшэаз, уара уаб дыумышьтын, уара уыца хэа дазыкацаны ачкэын дрышьтыит. 94. Ачкэын уахь дшыказ иыпхэыс ахшара длоут, ахшара иылоуыз иыбжа хыуп иыбжа разыуп хэа иытаацэа ашэкы роыит. 95. Уа гэыла чкэынак дааганы иытаны ддэыкэырцеит ачкэын иахь. 96. Упхэыс, хшара длоут иылоуыз иыбжа хыуп иыбжа разыуп хэа ашэкы ианцаны иыртан иыман дцэит. 97. Дышнеиуаз дахнеиуаз дназаанза ауу ихэлэит, ианыхэла онык аф днэит. 98. Дахнеиыиз апхэыс дахьцэз лэихэеит, арыи иылдырит апхэыс арыи шлакэыз (.....) дышьталцеит. 99. Данышьтала дыцэеит, даныцэа днеиын иыцыба дтапшын ашэкы аатылхын дапхэеит. 100. Лара апхэара лдыруан, арыи ахэочы упхэыс ахшара длоут ахэочы иылоуыз иыбжа хыуп иыбжа разыуп – хэа ашэкы ианын.

101. Уыи аан даакэыцын лара днатэан ашэкы лоыит иыбжа дагыуп иыбжа матуп хэа. 102. Арыи иалыидыраауаз ашэкы иыцыба иытан, даныцагыла иышиымаз ачкэын иыкны днэит. 103. Даннеи иирбэит, иы, упхэыс ахшара длоут иылоуыз ахэочы иыбжа дагыуп, иыбжа матуп хэа. 104. Арыи, даалаган ашэкы ииоит ачкэын, ахэочы асумка дтацан лыхэда дахшыны дганы харак аф дшэыртэа хэа. 105. Абасы ашэкы ианыицан ийтеит дааит, данэаи иапхэеит. 106. Ахэочы асумка дтацан лыхэда дахшыны дгыл харак аф дганы доушэышьт, абас ашэкы ианын. 107. Иаалаганы ахэочы асумка дынтацаны лыхэда дыхшыны дырган дгыл харак афы бнак афы доурышьтит, аха арыи ахэочы амла дакыит лара амла дакыит уа дзымтэеит. 108. Дышныкэоз аакэымкэан здыу каф днэит. 109. Азы умырыр цсыхэа амамызт, азы даныпшы, нырцэ злагаракгы лбэит. 110. Азы дталт ахэочы длыман дышнеуазы аза-гэта днеиуаны ахэочы азы длыцэташэеит. 111. Иеи нцэа нцэа амаалыкь уынасып сатцанакааит хэа лнапы анаатылшь азы лхэочы дамылхырц, лнапкэа анкыа ишыказ иыкалэит. 112. Ахэочы длыман азы дырт азы даныр днэит азлагара кны дахнеиыиз, амла сакуэит абаацсы усыцхраа схэо-чы сара, крысэаца. 113. Ашыла иара иыман акрылфэеитцеит, цыара схы хыныкэызгаша, схэочы дахыныкэызгаша цыара тыпк сзыпшаа абаацсы лхэеит. 114. Сара апхэыс дсымоуп иыкастцарызеи абра ах дынхоит ах ажэхьшьцэа иымоуп уыбрака срацэажэап сцап хэа реихэеит. 115. Уыи аамтазыхэан агэарахэа иаашит акэац зтаз зыда иышит акэац зтаз ақэаб. 116. Иара дцан драцэажэеит ажэхьшьцэа абасы азэ дааины дыкоуп са скны, дшэыдышэкыл абрака, хэа реихэеит. 117. Иыбзэиоуп рхэеит даага рхэеит дыргэит. 118. Хацаматаэала деилахэаны днаргеит

дахьна́ргазы а́х иы́жəхьшы́цəа рə́ы уа́ ды́кан. 119. Уа́ дшы́каз а́кəымкəаны а́х а́сасцəа иы́зəаит, шə́аины иы́матц жəуы́ хə́а аб́ас ауа́ы дни́ышы́тит, убрантəи са́ саары́шы́тит. 120. Аб́арт иы́тəуу ары́и сашы́а ио́уп ары́и с́таца ло́уп, са со́уп уахə́шы́а хə́а дни́ины, лашы́а даагə́ыдылкы́леит. 121. Хə́аи хə́а доагы́лан, хə́аи абаа́цы исы́хы́зеи иы́хə́еит. 122. А́х ди́ыхə́от аб́ас ара́шь иы́ман, а́х " уы́рашь ауа́ара сы́т ѱ-саатк ра́кара. 123. Бзə́иоуп иы́хə́еит ий́теит. 124. Иы́пхə́ыс дна́ганы, иы́рашь атцы́хəа да́дəахə́алан ара́шь оуы́шы́тны́ идə́ыкə́ртцеит. 125. Ара́шь иы́цы́гуа – иы́цы́гуа иы́пхə́ыс дашы́ит. 126. Иара́ иахə́шы́а ди́ыманы а́оны́ка ды́це́ит, уы́брантə са́ауе́ит ача́ракны, ача́ра а́ан.

Анцамта №11

1.Са́б дани́ыз а́шьха сы́кан. 2. Уы́быс сзына́рыцха́ит ахə́чы иы́ыз дах́ныхə́оит а́шə х́зəа́тыиы хə́а. 3. Са́алага́н аб́ас иы́кастце́ит а́оахə́ақəа тых́ны еи́пшы́ны а́хш зла́ашаз а́оəхə́ақəа кастце́иты. 4. А́оəхə́ақəа кастца́н а́хш хы́аны а́оəхə́а ианы́стəалан а́хш ша́аиуаз а́а́ а́цə а́оəхə́а иахы́парц иы́паны, сахы́пот хə́а иы́шафы́з а́хш иы́ла́лахан иа́ман а́оны́ иа́аит. 5. Са́н да́алаганы, а́хш аны́лба а́хш а́ца ал́теит иы́хылхы́рцы ашə́ны. 6. А́ца ал́теит ашə́ны иы́хылхы́рц, а́ца анакы́ а́шə хы́схот лхə́ан а́шə ахы́хра дша́фы́з а́а́ а́цə илымба́закəаны уы́бра́ иы́ла́лагəаны иы́лхы́иты. 7. Ашы́тахь, а́шə ана́апы́лка а́а́а́цə а́алца́н иы́це́ит. 8. Иы́дəыкə́леит, иандə́ыкə́ла са́б ашə́ақь еи́ца́мыз иаакны́ихын иы́лагə́ыдца́н уа́ ишы́ит. 9. А́а́ а́цəагы́ уа́ иаанхə́ит.

Анцамта №12

Азлагарахьча

1. Чкə́ынак а́хəымбы́еха азлагə́раф дах́нəи́ыз азлагə́рахьча "уа́жəра цə́гыахə́р уы́тахə́у, уə́амта цə́гыахə́р еи́гушы́о?" – хə́а ды́и́азца́аит. 2. А́чкə́ын ды́хə́ыцуа "са́ə́амтахь а́цə́гəара са́кə́шəар еи́ха́ иы́стахы́уп" – иы́хə́еит. 3. Уы́с ишы́каз иа́б ды́псы́и, иан ды́псы́и. 4. О́е́ца ахə́очкə́а зама́з ары́и а́чкə́ын қо́пш иы́пхə́ысгы́ дан́цы́ ахə́ы́цра ды́хтана́кыи. 5. Аб́ра сы́кə́тны да́а́а́ара сы́ца́п иы́хə́ет. 6. Ды́цо́, ды́цо́, зы́к дна́фцы́нгылт. 7. Иы́хə́ычкə́а руа́зəк "ара́ уы́сзы́пшы́ ары́и ды́рызгар са́аны́ уоргы́и уы́рызгоит" иы́хə́ан, азə́ы ди́ыман азы́ агə́таны́ ды́нəи́хы́ан еи́пш егы́и ахə́очы́ а́бга а́аи́ын дагə́и. 8. А́б ары́и а́оы́за аны́иба ы́икыз иы́чкə́ынгы́ ди́ымкы́тцшə́аны азы́ ды́и́цəагə́т. 9. Агə́ы́сакара ды́тца́хан ды́шцо́з иы́хы́ ахы́игара иы́зы́мды́руа, жə́лары́к ашы́шəы́ра иы́тца́иан иы́бəт. 10. Иы́кои ара́ хə́а данра́зца́а. 11. Ара́ пса́атəк а́аи́рын иы́коп, уы́бры́и а́пса́атə а́аи́ыр зхы́ иы́кə́тəо хə́ын́тқарс дкар́цо́ит рхə́ет. 12. Уы́с а́пса́атə ша́аиуаз захə́очкə́а иы́ыз ра́б иы́хы́ ины́кə́тəеит, хə́ын́тқарсгы́ да́акар́цеит. 13. Ахə́ын́тқар иасы́мша ды́рца́пшы́уон, уо́хы́к о́е́ца – о́е́цала. 14. Уо́хы́к зны́ ды́зыхы́чо́з а́чкə́ынцəа ро́е́цагы́ ше́и́цəажə́оз иахə́аит аб́ас. 15. "Са́ра са́б, сашы́а азы́ ды́шы́рыи́гоз бга́к а́аи́ын сагə́т" хə́а. 16. Арт иы́рхə́оз захə́аз ахə́ын́тқар "сасо́п шə́ара́ шə́аб шə́ааи́ы ара́хь" иы́хə́ан иы́ман ды́ца́н иы́неи́цынхə́ит. 17. А́а́а́аимба́р азлагə́рахьча иы́шы́ихə́аз еи́пш за́фəтəра цə́гыахə́з а́чкə́ын иа́жəра бзə́ахəт.

Нанаа Арасазыхь ишықенагалаз

1. Оабдыу Хатыхә ауабы даныишь Гәдауыта араион дәлцыит. 2. Дәаит Дәл Дарыкә иыпцәа рәы фәишыцәа ыкан. 3. Шәарә шәы сәаит сшәанахарц сшәысасыуп хәа рәиҳәеит. 4. Ауабы дышыны. 5. Хоыишыцәа Дарыкә иыпацәа ныкәацәан, иарә даннәи иыкамызт иәаит. 6. Абәс Гәдауытантәык ауиы дышыны дахзәаит хәа аоны иыказ рәшыцәа иырәрхәеит. 7. Дәажәг арахь дахшәырбә рхәеит. 8. Дәарган иәзцааит: "Уабатәйу?" хәа. 9. Шәахатыр сәнахарц азын шәа-шәкны сәаит хәа рәиҳәеит. 10. Ак хәхыит хшаауаз иыуаххәоит рхәеит. 11. Кәыдры ацшахәа хәвалан хшаауаз бжыцәгәак хәхән хшәан иызакәыз хзәилымкааит рхәеит. 12. Изыпшыртаныузеи ихәан, иахәакәыз иәрхәеит. 13. Ианышьтала еык ахьтакыз иаатганы дәақәтәан дцәит абәрт иахьырхәаз. 14. Дахнәиыз дшызыроуаз абжыцәгәа иахәит. 15. Дааеыжәцын иыфәаилыхны зы бжәран иыкан бахәны, абрака абжы гон. 16. Азы иеантәиыжыын абжы ахьгәз днәит. 17. Дахнәиыз ашьтәа азә афәцәоит, азы анаафәцәо абжы гәит. 18. Ашьтәа иыман иыеы ахьгылаз ахь дырыит. 19. Ашьтәа иыман Дарыкә иыпацәа рәы дәаит иаашоны. 20. Иахә шәзыршәаз аа ашьтәа иыхәан иыдиырбәот. 21. Аа рхәеит, хә хшәаны хәхзымнеиыз уарә унәизаап рхәеит. 22. Дыргәацхән дрыдкылан дрыман. 23. Даеацәарә ныкәарә ианцәз акакал шыркуаз акарач дәаит еыла. 24. Акарач данеыжәц Хатыхә арыи ифәы иымхны ифәимхәеит. 25. Сәы сымхны иызфәуымхәазеи ихәеит. 26. Аеы иәлааз уара уәуп уарә иуызфәамхәои иыхәеит. 27. Уәаи рхәеит Дарыкә иыпцәа. 28. Снәиуам иыхәан дгәаит акарач. 29. Уыи уыикәатц рхәеит.

30. Днәиын кримфәт, дагырыцымцеит. 31. Акарач Акәартгәал иәхәа тыхуан еипш Хатыхә дәамцасын иәхәагь иынапгыи фәидгәалан иыкыит. 32. Иааиымыихын акарач дыишыит, дцәт. 33. Данцәз дәбакоу хәзәк дызшыыз хәа ицәар "уыи дцәит Сазтәылака" хәа рашәхә ихәеит. 34. Иааилацәажәан Маршәан Дырмаит дыкан Гәып, Заган хәа иахәашьтаз Дарыкә иыпацәа дырзыкан. 35. Абрака дааганы дырцәахыит, Маршәан Бардгә Мзәләи иыпцәа ирәиуаз Арасазыхь дынхон уыбрә дааигән дыкан. 36. Уыбрә хазы анхәра иыитан дыниырхәт азы аарцә абра Гәгәуа, Лагәләа, Кәәфәа нхон уыскан арә. 37. Ламиа Базәла иахәшьә Гындыр пхәысс дааигәт. 38. Хоык ацкәынцәа фыцәа азгәбцәа иыман. 39. Агәыбжәанытә са – сәб Дигәа иыхьзын, шәыи жәохә шықәсә ныитцыит. 40. Сабдыу Хатыхә цшыынәеижәа жәафә. 41. Сарә цшыынәеижәа бжыбә сыртоуп. 42. Абрыи Махәал дзәазәз иабдыу Лагәләа Пәшә иәуп иысәзхәаз, сәжәа ахьцәз еилыукааит шытә.

Нанба Қымса ихәамтақәа



Нанба Қымса Мажьагәа-иҭа диит 1900 шықәсазы, Очамчыра араион Арасазыхь ақытан. Қымса 1930-тәи ашықәсқәа раан Арасазыхь ақытан аколхоз аиҭкаара ақтивла иалахәыз цсыуа нхаџуп. Нанба Қымса ихәамтақәа џба анцџоуп. Анцџамтақәа №14, №15. Анцџамтақәа анысцџеит цџеиббра (сентябр) 15, 1989 шықәсазы. Ускан иара ихыцџуан 89

шықәса. Иҭсџазаара далцит 89 шықәса дшыртџагылаз, 1989 шықәсазы.

Анцџамта №14

1. Адыунәи зны зыла иықәцџиит, зны цшала, зны, мцала иықәцџиит рхәэт. 2. Сарџа сџзлацџәажәо зыла ианықәцџыз атәџуп. 3. Аҭаҭембар Ноу хәа дџан, ҭбала ауаажәлар рыжәла ырган иыгон. 4. Уыинеџс аҭсаатә жәла әжәцџыс хәа акауп, уыбрыгь тџеигалт. 5. Аҭстәгы тџеигалон, ахәазагы иыгауон, абжгы иыгауан. 6. Абарт зегь тџеигалан дцон. 7. Аҭба азы иыхылт, дцџиит уыжәы. 8. Иышцџоз акамбашьжәла иыхаштзаап. 9. Дхылан дышцџоз "ноо" хәа акамбашьбжы иахәит, иышьџоуп арыи. 10. Ианиыхьза нак иызтџамгалт, нас аҭба ахы иадџеихәалт арыи. 11. Арыи уаџы иызлџеидыруа уиџуп, уыршәихәымџа хәа уыбыс азхәџуп. 12. Иарцәхә ашьха ыкоуп. 13. Аҭбаҭеҭа уыбра иықәџуп рхәэт, уа иаанхәт уыбыс. 14. Аайдџа азы аҭба иытџалт. 15. Итыртеит, итәыит,

итыртеит, итәыит. 16. Уаҭа ианәмуы абрыи амаҭ итәз "са иныскылоит" ахәэт, аха исышәџозе сзахәџахәэт. 17. Уызахәџа уахтџиит рхәэт. 18. Ацыхәа кылнархәхәан азы аннакылт. 19. Иуахтџозе рхәан "ауаиы иыжыы сышәт" ахәэт. 20. Уанацџалбет ауаџы изџуп адәы хзықәџу ауаџы дышпәуахтџо рхәэт. 21. Ианәмуза хиәзцаап хазшаз Анцәа дыу рхәэт. 22. Уыбрыи азин уыитџозар харгы хәкәшахәтыуп рхәэт. 23. Анцәа иахы ицџода рхәан, "Абжыи амаҭыи цџиит, әжәцџыс цхарәжәхәара ауџиит" - рхәэт. 24. Уа иынџиит. 25. Шәабәказ? 26. Абас, абас хәикәнырхәт амаҭ, аха сзахәџахәан ауаиы иыжыџуп иызахәаз рхәэт. 27. Уарџа хуәзцаарц хәаит рхәэт. 28. Шәеикәнырхәит, сџздырам, иышәымтџо ихәџиит. 29. Арыи иыихәаз арт џицыз зегьы иырахәит. 30. Иыхынхәыит, дџа уыс анахәџиит әжәцџыс абжы. 31. Әжәцџысоуп иызхәџа, "уарәи сарџи хәидгылап" ахәџиит. 32. Ыаи ахәџиит абжы. 33. Уџс әкәзар уааҭшыи уыбыз акны акықәгылазшәа збџт, ахәан аџы ианәанарт иылтәсны абазы хнацәџт. 34. Арыи быжжы хәа иықәхеит. 35. Иахәаиыз иышәахәзеи хәа ианцәа, "адагь амазааит ихәџиит" ахәџиит әжәцџыс. 36. Амаҭ арыи анаба иыҭан әжәцџыс иынамтәсыит, аха иыцџыпраи иарәзнакы. 37. Акызатәы, ацыхәа еибжынацәџт, уыбыс иаанхәит. 38. Абрыи абзыхәа әжәцарақәа аонқәа ркнџп ртыҭ ахыартџо. 39. Аџны ауиы дыџнџуп, уыи дарџа иырдыруе.

Анцџамта №15

1. Бардгә Маршьан хәа дџан. 2. Абра дынхон уыбрыи, арха адгыл иарџа иытәын. 3. Уыбра аҭш лахтџуон. 4. Амџтак дыкан абрыи иысзылашәтџа иыхәан иылахтџан, нас иынтәхгалагы абра иахзааиган аҭа

иынтахдсет. 5. Уыи х́а дх́аипшымызт, ах́а уаиы́
 диңырхагамызт. 6. Иашы́а Ба́дра х́а́а ды́кан, деи́цабы́н.
 7. Уыи́ Тата́шь х́а́а пх́а́ыс ди́ыман, лара́ дырца́уы́н.
 8. Аадó, уыс иышы́каз уыбра́ х́ша́а длоуит, до́ ауа́а
 еиза́н, диид ди́идла х́а́а иы́хэх́а́ан а́цеи диит рх́е́ет.
 9. Аб х́а́а иы́каз Ба́драгь амна́хь адэ́ы ды́қэын. 10.
 Да́аиын "сыи́фашэ́ырцшы́" иы́хэ́ан дыи́фадырцшы́ит. 11.
 Уы́рт ииуа́з нха́уы гэѓаак ди́ыртар акэ́ын. 12. Ары́и
 аазара́ дтыитэ́уп иы́хэ́еи. 13. Дза́хтóда аны́рх́а́а
 "Ахса́лаа дры́шэ́т" иы́хэ́ет. 14. Асланба́къ иы́хьзын
 иара́, ио́уыра иы́тбаара бжы́ароуны да́ьан. 15. Амала́
 иабды́у иара́ дызхы́лтцыз са́ дсымба́цызт. 16. Иара́
 зны́ деы́жэлан абра́ьа да́аит ака бзы́х́а́а, са́б иы́кны.
 17. Ианбатэ́иу уыи. 18. Дане́ыжэ́лоз иы́хала́
 дзые́ыжэ́ымлет. 19. Абра́ аха́хэ́дыук а́ьан, уыжэ́ыгь
 иы́коуп. 20. Уыбра́ дны́қэ́ыргы́лан деы́жэ́итце,
 уыбы́скан дызб́ет, уа́хагы́ дсымб́ет.

Тх́аи́цыкэ́ Нур и́хэ́амта́қэ́а



Тх́аи́цыкэ́ Нур Уасил-т́а
 диит 1938 шы́қэ́сазы,
 Очамчы́ра араион Араса́зыхь
 ақы́тан. Тх́аи́цыкэ́ Нур
 и́хэ́амта́қэ́а акы́ анцо́уп:
 анца́мта 16. Ари́ анца́мта
 ана́нах́цоз иара́ 52 ш. иы́цуан.
 Анца́мта́қэ́а анцо́уп 1990
 шы́қэ́сазы. И́цста́заара дал́цит
 1999 шы́қэ́сазы.

Анца́мта №16

1. Ауи́ы х́ала́лк да́ьан. 2. Ары́и дшы́хала́лыз
 иы́здырзо́мыз дае́азэ́ диых́ты́гэ́леи. 3. Уыи́ еакала́
 да́ьан, еа́ казшы́ак иы́ман. 4. Ары́и а́хала́л а́цеы́з
 иы́мазма егы́и иы́мазма иара́ итэ́ала́ дшэ́иуа́н. 5.
 А́цыхэ́аны аа́ ны́и иы́зымдырзо́ иы́хьыз иы́зымдырзо́
 дшы́каз иы́хьзэ́ит абры́и ауы́с. 6. Иы́хьзэ́ит ауы́с,
 аха́ ашы́тахь д́цааи́ ады́рца́а ркны́. 7. Д́цаауа́ агы́иуа́
 дша́ауаз абры́и о́уп иы́узы́зуа х́а́а ие́и́хэ́еи. 8. Аа́,
 уы́с акэ́зар иы́хэ́ан на́са, пырха́гас Анца́а́ иы́сы́умтан
 и́хэ́ан ихы́ а́фы́ихыи. 9. Уы́брыи́ акы́нза́ дна́нагеи́
 иы́зба́н акэ́зар ауо́и қы́иа иы́тэ́ы зга́з диа́ша́замыз,
 а́цыхэ́тэ́аны д́це́ырна́геи иара́. 10. Уыи́ы на́с еина́алт
 да́ара сы́минауа́тыуп иы́хэ́еит.

Тхайцыкә Севериан ихәамтақәа



Тхайцыкә Севериан Елызбар-ица диит 1948 шықәсазы, Очамчыра араион Арасазыхь ақытан. Тхайцыкә Севериан ихәамтақәа акы анцоуп: анцамта 17. Ари анцамта ананахцоз иара 42 ш. ихыцуан. Анцамтақәа анахцеит 1990 шықәсазы. Иахьа дынхоит Уарча ақытан.

Анцамта №17

1. Арыи Хәынаҭ захьзыз Шамба нхао бзиан рхәеит. 2. Аҭарагь иыман ашьарагь иыман рхәеит, нхауын. 3. Псыуалагь дшынхоз иыфара кан, иыжәра кан, иуаса кан иырахә-иышәахә сеидроу иыбзәиан дынхон рхәеи. 4. Ашьтахь ишыказ абрыи енак дахындәылцыз рхәеит иыоныа дзыхнымхәыит рхәеит. 5. Иытаацәа гәжәажәеит, иышьталт иыызцәа, иашьцәа сеидроу еимыдеит, мышк цей иымш цейт сеидроу дыкам. 6. Ашьтахь иышыказ енак, арыхә иыманы азәы ашьха дахынаи, арахә гәарасхуеит хәа дахынафалаз дыибейт, уыбра хәырмак аҭы дшыбжьезыз. 7. Ахәа иылсхьан иыхәеи, ахәа дыркхьан, нас жәамш жәохәымш мчыбжьык ауыи иыуымбоз ахәа дыркхьан рхәеи. 8. Данырыцшаа шытахь абрыи ихалан амныи Чхьетиа Багрәт дзыланхо ахахьала хыхь ала иакәшан уыхамлозар астәыи халашьа уымазам абахә. 9. Дхаланы уыбра дахтәаз рхәеи аҭаҭын акәыркақәа ацыблыхақәа абыс пачкак аҭара рхәеи, уыбра дахтәаз дзыхоз рхәеи. 10. Зәыр дыбҭейцама иыхала аҭаҭын дахо – дахо обшьем иыеызхыиркьаз хәа уои гыыздырам.

Ломиа Алиоша ихәамтақәа



Ломиа Алиоша Солдат-ица диит 1931 шықәсазы, Очамчыра араион Арасазыхь ақытан. Ломиа Алиоша ихәамтақәа акы анцоуп: анцамта 18. Ари анцамта ананахцоз иара 66 ш. ихыцуан. Анцамта анцоуп жәабранмза (февраль) 1999 ш. рзы. Иахьа дынхоит Уарча ақытан.

Анцамта №18

Ушьапы ацысха алцыз цышьа смаи...

1. Хәцак ишьапы ацысха алнахын цәгьалә дзымныкәо дартәеит. 2. Арыи ишьапы ацысха шалцыз иыыза бзиа дгыл харак акны дахыказ иахәит. 3. Ианиахә дыибәрц амоа дықәлеит. 4. Ашта данаатала, соыза бзиа ишьапы ацысха алнахит хәа сахан дызбәрц сааит, - ихәеит. 5. Арыи иихәаз, зшьапы ацысха алцыз дахтәаз иахәит. 6. Ианиахә ацысха дацәыпхашьан итапанча ааҭыганы ишьапы иахыиыхьуаз деихсит. 7. Иыыза данааонала "угәы бзиам хәа сахан убарә сааит" - ихәеит. 8. – Сыуа бзиа анацәалбеит сшьапы ахы аахан стәоуп аныихәа, ушьапы ацысха алцыз цышьа смаи, мамзәр саауазма цәгьалә сеилахан ихәеит иыыза.

(Ахы зықәшәаз ахәра арҭара иаха имариоуп ацысха ааста – абри ахәара дацәыпхашьейт ахаҭа).

Хаңыым Мышыа ихәамтақәа



дузза далахәын.

Хаңыым Мышыа Цыамфер-ица
диит 1911 ш. рзы, Очамчыра
араион Арасазыхь ақытан.
Хаңыым Мышыа ихәамтақәа
оба анцоуп: анцамта №19,
№20. Арт анцамтақәа
ананахцоз иара 82 ш. ихыцуан.
Анцамтақәа анахцеит 2003 ш.
рзы. Ицстазаара далцит 2004
ш. рзы. 1941-1945 шықәса рзтәи
Аңыынцътәылатәи аибашьра

Анцамта №19

1. Ды́кан Езы́гә-п́ха Т́ацмари́ка. 2. Ды́кәсын, ды́пан
дахьы́нкап́аз лы́шьхәа а́ты́пан кә́қара́шәк ты́цсит. 3.
Езы́гә-п́ха Т́ацмари́ка ды́рдх́ас илы́ман а́лыу, ласа́хәк
лнапы́ иах́ан. 4. А́ғбаша́ха ха́цәс илы́ман. 5. Ла́хә
а́ты́пан мышә́гәыгә́ртан. 6. А́заамга́, азцы́ола
Т́ацмари́ка, аб́ас ды́кан Т́ацмари́ка.

Анцамта №20

1. Аамта́ла убас х́азша́з ихә́еит, де́иасны ды́цауа́н.
2. Сынтә́атәы́и а́сықәс ааро́ара шы́қәсы́уп хә́аны
ихә́еит. 3. Акрыу́ра з́тахы́мыз азә́ ды́ан. 4. Ааро́ара
сы́қәсы́уп ы́ныихә́а, ак ка́иымц́ет. 5. Ауа́а зегы́
иы́рыура ру́йит, иы́карцары́з карце́ит. 6. А́сықәсан
аеа́ора ды́у тарга́леит. 7. Ары́и акрыу́ра з́тахы́мыз
а́мла дакы́ит, а́на дне́иын акры́иҟартце́ит, ара́ даа́иын

акры́иҟартце́ит. 8. Уы́с маца́ра такә́ы цы́ит, арт ргә́ы
ццә́еит, акры́иҟацара́ иакә́ыцы́ит. 9. Ианы́иҟа́ац
анца́а, анца́а ихә́еит. 10. – Ы́ы, уара, ауа́а кра-
ны́руаз уаргы́и иуы́муазы́и, ихә́еит. 11. – Иы́зла́суазы́и,
а́аро́ара кало́ит уымхә́азы́и, – ихә́еит. 12. – Ааро́ара
кало́ит а́ха аеа́ора́ кало́м хә́а уа́схә́азма хә́а
иеихә́ыит. 13. Уы́и акрыу́ра з́тахы́мыз иакә́ын.

Шьакаиа Уанка ихэамтақәа



Шьакаиа Уанка Цагь-ица диит 1919 ш. рзы, Очамчыра араион Арасазыхь ақытан. Шьакаиа Уанка ихэамтақәа акы анцоуп: анцамта №21. Ари анцамта ананахцоз иара 83 ш. ихыцуан. Анцамтқәа анахцеит нанхэамза, 2002 ш. рзы. Иахьа дынхоит Уарча ақытан.

Анцамта №21

[Ухьз утаацәа ишцарыпшааи, ишцаухьзыртцеи?]

1. Уанка – хьзы формоуп, ажәытә хьзы́ Иван ауп.
2. А́цхьаза Леуарса сы́хьзын, са́ныи са́быи исы́хьзыртцаз.
3. А́шьтахь Кәажьы́на Қа́пба исы́хьзыи́цеит.
4. Изба́нзар Леуа́рса иа́бхәа иы́хьзын, иызхәо́мыз.
5. Ахьз форма иырцшзаны, ихыркны́ иырхәо́ит.
6. Уанка захьзыу Члоу азәы ды́коуп.
7. Уа́нчка – хәы́чы хьзыуп.
8. Ахәы́чы хьзы змо́у идырра бзиа́зар ихәы́чыхьз арды́уеит.
9. Уажәы́ Уа́нкагьы Уа́нчкагьы ры́жәла акы а́кәзар иы́цкьарапа́тхот.
10. Жәлантәы́к еихьзы́лацәазар иа́цырха́гоуп.
11. Еиба́мдыркәа а́хьз ахцара́ иахкье́ит.
12. Еибады́рны ика́рцоит.
13. Ахәса еила́цаауеит.

Ацста ахабла иатәу анцамтақәа

Чхьетиа Сандра ихэамтақәа



Чхьетиа Сандра Шугьан-ица диит 1921 ш. рзы, Очамчыра араион Арасазыхь ақытан. Чхьетиа Сандра ихэамтақәа акы анцоуп: анцамта №22. Ари анцамта ананахцоз иара ихыцуан 81 ш. Анцамтақәа анахцеит хәажәкырамза 20, 2002 шықәсазы. Иан – Цәеи-пхауп, Цыгьардатәуп. Ацсшәа инаваргыланы, агыршәа, аурысшәа, ашәаныуа бызшәақәа идыруан. Ицстазаара далцит 2004 шықәсазы.

Анцамта №22

Чагә, Алма Ачба иышьтәа иара́ ишыи́фе́и́тцаз

1. Ча́гә ие́йи икәады́рыи еиқә́ын, иасы́мша.
2. Хәылбы́е́ха́к Алма Ачба иы́кны́ днә́ит.
3. Дахьне́иы́з асто́л иахатәа́ны акры́фара иа́е́ын уаа џажәа́џык ра́ара.
4. – Уа хәлабзеи́ақәа хәа Ча́гә дны́џна́леит.
5. – Бзе́ла уаабéт, қа́гье чéсгә² рхә́ан, дна́рган асто́л аге́та дды́ртә́еит.
6. – Ча́гә, хара́ иымга́кәаны уаргы́ абас асто́л а́е́ы хааилартә́а ихә́еит Алма.
7. Иа́цахо дыуа́џым ихә́еи Чагә́, акры́фан аџны́ка да́аит.
8. Хы́мшка аа́цуа́н Чагә́ Алма́ иы́кны́ да́аит.
9. – А́лым

² Қа́гье чéсгә – ашәаныуа бызшәа иатәуп, иаанагоит – уааи, утәа – абас сеихә́еит ажәабжьхә́аџы.

иысóухэаз калар уытáхызар уыеқэа акы сыт, са сеы ашыапы ахьеит. 10. Цьарá сцóит, ахэылбы́еха иы́кало убáп ихэ́еит. 11. – Крахзааугóма ихэ́ан: 12. Ахэылбы́еха иыубáп иы́кало ихэ́еит Чагэ. 13. Ирэйгы́ыз аеы ааганы́ иыртеит. 14. – Аа нцэ́а хымзг сыумыргáн хэа аеы́ дласын длы́қэхэаша дце́ит. 15. Дышиáшаз Хы́ыр иы́гдырра³ дце́ит. 16. Убра́ка Алма ацса́са иы́ман. 17. Ахы́щцэа рё́ы днёиын Алма сааиы́шьтыит, ирэйгы́у шытэ́ак рылхны исы́шэт ихэ́еит. 18. Ирэйгы́ыз ашытэ́а иытаны́ Алма икны́ даары́шьтыит. 19. Ауы́ха Алма икны́ ашытэ́а ршы́ит. 20. – Иабáнтэааугеи хэа дца́ан, "иахьяазгáз уарá изыу́тахы́узеи" - ихэ́ан, иырфе́ит. 21. Ы́ымш аацу́ан Алма иы́рахэ ркны́ дце́ит. 22. Дахы́нёиыз, "Алма иыузы́нахтыиыз ашытэ́а шцо́убеи?" – хэа ахы́щцэа иызца́аит. 23. Изакэ́йтэ шытэ́о́зеи ихэ́еит. 24. Аа, ашытэ́а хэа иаауы́цхаз Ча́гэ иа́хамтеи рхэ́еит. 25. Аа, сара сы́шьтэ́а ааганы́ исфе́ице́ит, сшы́ибарыз сыйбе́ит ихэ́еит Алма.

³Хыыр иыгдырра – Акармара иахдыло тыцхызуп – абас сеихэеит ажэабжхэаа

Ахсалба–Инацшь-цха Бабилла лхэамтақәа



Ахсалба–Инацшь-цха Бабилла Махайд-ипха диит 1931 ш. рзы, Очамчыра араион Члоу ақытан. Бабила лхэамтақәа џба анцоуп: анцамтақәа №23, №24. Арт анцамтақәа ананахцоз лара 63 ш. лхыцуан. Анцамтақәа анысцеит 1994 шықәсазы. Иахья дынхоит Акәа араион, Зыгәта ахаблаф.

Анцамта №23

1. Ан а́шьха лы́цкэын дце́ит. 2. Шыхáлбаан да́аит. 3. Дана́аи, а́н диа́зцааит: "Ашы́ха́гыц а́кны́ иышца́уархэо́оз" хэ́а. 4. Уахэ́ыркэры́напроу хэ́а иысы́шьтан иыхэ́еит. 5. Ан лы́цкэын шы́халбаан дана́аи, уарá дарá рхэ́ы уы́ртозыу уарá утэ́ы рфо́зыу хэ́а диа́зцааит. 6. Рхэ́ы сырто́зма са́ сыхэ́гы́ дарá иырфо́н иыхэ́еит. 7. Сынтэ́а а́шьха уыце́ит, а́ха еааны́ уымца́аит лхэ́еит а́н. (ашы́харгэ́ыц уыргэ́ыцха́р зегы́ рхэ́ы уы́ртон).

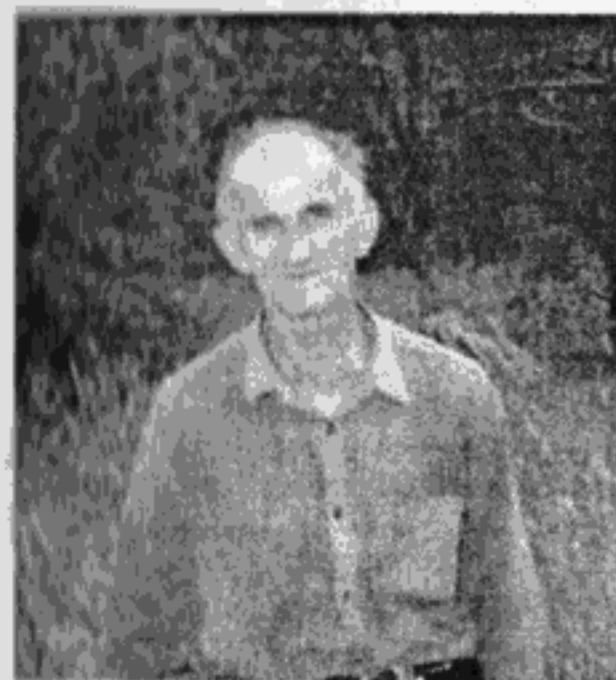
Анцамта №24

Темы́р Инацшь асабалáа дшажы́аз

1. Ёна́к Темы́р днёиуеит. ё́ыла, Кэто́лка дцо́ит Кэачара́ далсны. 2. Аце́нтрахь дха́лаанза а́жь еиха́ха ы́кан. 3. Дызнёиуаз уы́брыи а́жь да́всуан. 4. Цхэ́ыск

ажь еихаха далагылан дыибейт. 5. – Дыйи мшыбзиа ихэан, атак имахаит. 6. Дыйи мшыбзиа ихэейт аобатэи аан. 7. Атак имахаит. 8. Ахпатэи аан "Дыйи мшыбзиа" ихэан, иаарыгэгэаны иыбжыи иыргейт. 9. Атак аныимаха дыйжэцйит, иыеи фейхэан, аанда дахыпан днейт ла лкны 10. Данней асабалая акэын. 11. Акэид хапыцкэа лзытадыргылан амкэыба хыс иынлыртейт, акасы шкэакэа ахартейт, аиыпка нас. 12. Лнапы алаба аркны ацхэыс дгылоушэа уп иышыкартаз. 13. Кэачара ацентр ахь дхалаанза ажь еихаха ыкан. 14. Ахэыцкэа ажь ргычуазаарын, уыбрыи азы икартейт.

Ахсалба Роман ихэамтакэа



Ахсалба Роман Пач-ица диит 1932 ш. рзы, Очамчыра араион Арасазыхь ақытан. Ахсалба Роман ихэамтакэа акы анцоуп: анцамта №25. Ари анцамта ананахцоз иара 63 ш. ихыцуан. Анцамтакэа анахцейт цхынцкэын (декабр), 2005 шыкэсазы. Иахьа дынхоит Уарча ақытан.

Анцамта №25

Цыанхэат Цамшь

1. Цыанхэат хэа шэарыцафык дынхон Дал.. 2. Цамшь иыжэлан. 3. Абрыи иызкэыикуаз ашэарах иара уа икашэон. 4. Иыжэла аанхей, азы иахьзуп Цамшь хэа. 5. Шыкэсы шэк ихыцуан, иырхэоны исахаи. 6. Дышнейуаз ашэарах ибей, рыгэта игылаз шкэакэан. 7. Ацехамбарца иыцархэей, абрыи уажэи игэагырма хэа. 8. Уейхс хэа иыцархэейт абрыи ашкэакэа, дпыршэот. 9. Дейхсыр каломыз, аха игэагыи. 10. Иацсыуа шэакь ахахэымпыл иаатныркэей, акэапахэа иынкашэей. 11. Иацхьа иыштып, уыс иыварафы цхэыс бжык иахауейт, дыибазом. 12. – Абрыи акэац злейфуйрцхьо ацэи ианныцуа акара ада ухымтааи хэа дылшэейт. 13. Аа-цла лассы ибаазом, абрыи иааиырцан ацэи кайцан, архэарах зны ифеи, иара-уа. 14. Аоны дааны, иахахьаз иымдыруз. 15. Ацэи иынаганы ашэындыкэра итейцей. 16. Цажэа шыкэса итан. 17. Арыи дажэейт, адэахьы днаргой-дааргой. 18. Шэи

ежәа шықәса ихыцый, ихы-игәы хшәэит. 19. Өнәк
иыпхәыс уыс ләихәеи: " Ашәындыкәра итәу ацәы
сзааг " хәа, иыла иабазом. 20. Ацәы ааганы илыркыи.
21. Амца агәгәахәа еикәын, ацәы нагәылаиыршәыи.
22. Дыштәаз ашышьыхәа дааилышшәи. 23. Ацәы
ааблыит, иаргыы иыпсы ааихыцыйт.

Кәталиа Акәын ихәамтақәа



Кәталиа Акәын Кадыр-ица
диит 1897 ш. рзы, Очамчыра
араион Арасазыхь ақытан.
Кәталиа Акәын ихәамтақәа акы
анцоуп: анцамта №26. Ари
анцамта ананахцоз иара 90 ш.
ихыцуан. Анцамтақәа анахцеит
1987 шықәсазы. Ицстазаара
далцит 1988 шықәсазы.

Анцамта №26

1. Ашәынтәыи дәаи дсасны, Лагәләа Хазарат
иыкны. 2. Дахьааиыз азы ныидыржә, абрыи азы хә
хкны иыкоуп иыхәеи, ашьапы ихәеи. 3. Ашәынтәыи
уызы арә иаазгәзе рхәан иымаркыит, ианиымарк
дрәисет. 4. Абрыи азы хә хкынтәыи иыкоу иыкаму
әи саннәилакь абра ишәсырдыруеи хәа рәихәеи. 5.
Дыннәи зызбәхә рәихәазы агәам тәипсеи, ачыхтә.
6. Ачыхтә антәиыпса аза кны иаанаган иырбәи. 7.
Нәс иырхәаз иәшоп хәа даргыы иазырыпхәазеи,
иыцабыргәып хәа. 8. Уыбрыи алоуп абрыи ашьапы
әләкоу хәа злардыруа. (Ажәахәаә ара дызфәу азы
Арасазыхь – агәы аҳаблаф, араса ацака ицыцуа
азыхь ауп – А. А.).

Хафымкыт ахабла иатәу анцамтақаа

Хафымба Афта ихәамтақаа



Хафымба Афта Чына-ица
диит 1909 ш. рзы, Очамчыра
араион Арасазыхь ақытан.
Хафымба Афта ихәамтақаа
оба анцоуп: анцамта №27
, №28. Арт анцамтақаа
ананахцоз иара 81 шықәса
ихыцуан. Анцамтақаа анцоуп

1990 шықәсазы. Аудиокассета ихылаауп. Идунеи
ицсаххьеит.

Анцамта №27

1. Арá уысгы нырцэгы аарцэгы уоскан уои
дыказамыз, уаанхазомыз. 2. Абарт Ашәи иынхон,
шәандыу. 3. Рашәа зәи дыишьхәан рашәагы
дыршьиит иытаацәагы ниырцәиит ыцәа ишьцәа,
ианықәц рәархан абра иааит. 4. Абра нырцә баак
гылоуп абаафәи иаакылсын ртыц картцәи уака. 5.
Абарт шәарыцацәоуп абцар рымоуп абрахь иыцон,
абра хыхь азқәахь ашәарахь шыны иааргон акрырфон
акрыржәуеит иыкоуп до. 6. Уос иышыказ ахак Члоу
дынхон, Члоу иынхоз ах дыцшын аләа ибәит. 7.
Абрахь хыхь иахыказ ақәала дыргылан егыиын
уыбра абас ахаракқәа арсны акәац лаган иыкнархаит.
8. Шәцаны ихәеит, абра ауаа коуп ихәеит иаажәга
ихәеит, ақаранцәа иымамзыи. 9. Жәицшыоы роума
ақаренцәа иыман хәсеи хацәеи. 10. Пшыоык
дәықәиит. 11. Аләа иезыцшуа аләа иезыцшуа

иыоыи аләа ахыказ. 12. Амца агәақхәа еиқәиуп
уои дыказам акәац кнахауп, адыунәи азна. 13. Иыштәаз
дырәагы ашәарахь шыны иырыман иааи. 14. Бзәила
шәабәиит рхәан, бзәра жәбааит егыит ацсшәа
аибырхәеит. 15. Нас шәабәказ хәа иырызцааит
арт. 16. Ах, хәаижьтеи иыцуоу рхәеит, аләа ахәиуа
ууа коуп шәцан иаажәга хәа хәаишьт рхәеит. 17.
Уахагы рымхәеит, рхәи аацәырган акәац, абыста
рызтодаз уосгы, акәац жәны иырыман иаацәырган
иыладыртәан иырәартцеит рәидарагы акәац ыкарцеит.
18. Абарт иыжәга, ах иызыжәга рхәеи, хә хәиуеит
рхәеит. 19. Иызбәанда арт иааз иырыццар тәыс
иыкаицон, уырт уаа кәышқәан зынзә. 20. Хә хәала
хәиуеит рхәеит, арт ааит арахь. 21. Уырт рышьтахь
рәархан дарә – ааит ах иыкны. 22. Ах иарә стол
дахатәоуп арт дырхәцгыло дыкоума. 23. Нас
шәабатәиқәо гыиқәо хәа дрызцааит арыи. 24. Хә
хныкәацәоуп рхәеит. 25. Хынкыдкыларә хәан рхәи,
хаздызкыло даабар хәагылоит рхәеит. 26. Насы арахә
жәызбә иыхәеит ауахәад иыман, ауахәад шәызбә
иыхәеит амфәи мца. 27. Иаакахамцо акы кам адыунәи
кны рхәеит. 28. Акрыфарәи рхәеит ашьталарәи хәур
уаха егы хтахым рхәеи. 29. Иыбзәоуп, ак шәасхәоит
ихәан ыи шәа шәхацәабзәиқәазаап иыхәеит. 30.
Сашәа ихәеит, Жәыргыт дыршьиит иыхәеит, Чачбак
дыишьиит иыхәеит, иышәыз ааишәыхны иыргәит
дыркәантазны днышьтацан иыхәеит, сшәа сзымуыит
иыхәеит. 31. Сшәа шәуазар шәзыхәо шәыстоит
иыхәеит. 32. Дахынхә харбә - рхәеит. 33. Ах гәыжык
иыман дыоәыжәлан акәакхәа арт рәылархан
атапанчақәа ацсуа тапанчақәа хәа кан рцәыбақәа
иыртәоуп, Жәыргыт иыцәиит. 34. Иахнәиыз аа дахынхә
рхәеит. 35. Ианынацш оенхәчык гылоуп ашьтахь
уобра атеиспыхә еифәиыцсо дтәоуп, арыи иызнәиыз.
36. Уарә арә уыказ хәианза рхәеит. 37. Иарә дахтәаз

иымнэизеит аоны аңхьака иынэит. 38. Рыбжьы дыргы ахкэажэ даадэылцт. 39. Иышэтахыи лхэан а дыкоума рхэан, дындэылцт аха – лхээит у шэаагылыи, дахтэоу антгыи иырбон ларгы илымдыруеи аха. 40. Дааоналан ыауки коуп лхээит дааоналан астола даахатээит. 41. Длэит уа иахыиба арыи иышыихэааз еипш шэабатэиико шэызуыстад ихэан, хныкэацэоуп рхээит хкыалан хэкоуп рхээит. 42. Хаздызкыло даабар хаагылоит рхээит. 43. Иышэылозеи ихэан, хаагылоит рхээит, ихэала хэа егыи кам рхээит. 44. Хашья дыршыи дышны хтаацэа зегь иыкэырхын хэаит рхээит, абас оу рхээит. 45. Аа, уыс акэзар ихээит, бзэиоуп ихээит са шэсыдыскылоит ихээит. 46. Нас уара ихээи шэки егыи шэцыйба иытоума акыр ихэан. 47. К ихээит азэы. 48. Иысырбэи ихэан, иыцыйба инаплтэикын, аңсуа тапанча уыбра ихаиыршэаит, ласс иызхамыршэаит, уара иуызтымхзеи ихэан, иэхэ сцыйба снапы тахэит иысызтымхт ихэа иаахаиршалан иытапанча аатыихын аа, ихэа адокумент иаасгаз ихэан иыгэи иылытцакны иынацэ даахан агэызхэа иылткыан дышны дылкаиыжь иыгэи ырханы. 49. Иылеихалан иышэы ааишэырхыит, арыи иыршыи Члоутэи иыршыи иашья иымацэахэа ракэын. 50. Зегь ааишэырхыи иыпхэыс акэкэыхэа дыхэхээит. 51. Уаагыи ауа мацын иынымхоз гэылак дакан агэыла иыпхэысы иарэи ааит. 52. Артгыи ларапырцеит, иыпхэысгы дларпырцан апкэоухэа реархан иаауэит арт. 53. Атакэажэ ццаны рхээит, ах иыуштыз уышья ун иаауэит хэа иэхэ ихээит, атокэажэ дыцан иалхээит. 54. Ах, амала иырабхэара басхэап ихэан-ыи. 55. Шэакык, уыбрыи иыршыи иышэакык ыкоуп абр Кармыш ахыууп абыо ша алацоуп. 56. Уыбрыи амыхэааит, мамзар шэызыхэо шэыстоит хэ

раахэахэит ихээит рхээит. 57. Дó, уыи дахьяаиыи ка хэзыхэо ха иаадыруеит рхээит, иылэит. 58. Иашья иымацэахэа аацэыириган идыртээит агыиит. 59. Акэакхэа ах ана бра шыоук нхакэон ауаа рылеитцан ауаа изыигеит, дласны ацэ иышыиит. 60. Кампаниа раыкаицеит. 61. Нас шэзыхэои ихэан дцааит арыи ах. 62. Аплан хтахыууп рхээит аплан, аплан хэа кан уыскан. 63. Ахыи иыбзэиоуп, ауоха уа иефэыжэлан абра иааит. 64. Иаанкыл реыоерхан аахыи ызык ахэеилало ацха ххыу, наххыи ацха ххыу иыокылсын акэакхэа уыбыс ала амэакэак ыказаап. 65. Абрыи Лагэлаа шыкоу реыоархан абрыи ашыха ашыапы иыыкэлан иаалышыцеит. 66. Ианашоз абра иыдыкэлеит, ианалышыцоз иахдыкэлаз иынэит. 67. Абрыи шэа шэтэууп хэа гынарейхээит Хэцыймаа иырыицеит.

Анцамта №28

1. Иыуазэк Акацха дааигэит, Батакэа захьзыз. 2. Аайдó хэоык ацацэа лóут. 3. Дим, Слангыери, Батакэа, Пашэ, абрыгыи лцацэа ракэын уыигыи ахэса аарымгазэит. 4. Арыи Дим захьзыз Димат, Димат захьзыз дышнэиуаз абрыи афэдахыи азыжь ыкоуп. 5. Димат иызыжь хэа хашытоуп, уажэгыи ажэйтэ иышыказ иаыоуп, иара зыжьгыи. 6. Апхэыс дтэоуп ахэца дылхагылан абас напыла аххэара азыиуеит, лыхцэи еилиргэит. 7. Иыбэит, дкэаруа ахэхэахэа дышрылаз, дынкылсын рааигэара ахэхэа даныоыткыа ахэца дгылами дыцан азыжь даалацалан дынтакэкэалан дцеит. 8. Апхэыс даныоыткыа иааи иааикэцан аныи зызлан аныи дылиааиуа дыказма ахарзаман. 9. Дылиааит, ианамыу арыи лыхцэи хмэтрак цшмэтрак ыкоуп, лыхцэ инапы акэыршан

иыкыит. 10. Данылмышэаза ахэызба иыкэнын
 иахэызба иаагыхны лыхцэы аахыитцэан дыцан азыж
 длалахэаша дыцэит. 11. Иыфааихан аоны дааит.
 12. Аоны дахааиыз абрыи ақырста абра иахейхасо
 ахэоблы акэардэ наргылан абанс доахан иаартцэины
 ахэоблы иацеитцеит. 13. Арыи лкэых ныжыны цыаргы
 дзымцазоаап. 14. Ауыха иааилатэахэит, азгабцэа
 ыкоуп егыи хэыц катакгы дыкоуп згаб катак
 иыхэит. 15. Арт зегыи иырбоит, асаат жэабá реицш
 азэ – ашэ даст. 16. Ашэ аадыртызар зызлан дааины
 дкьантáзза ашэ дылагылоуп. 17. Апхэыс, дрыма
 иааоналан акыцхэа иыцáн ама́тэа аарган
 дааилархэит. 18. Шэа шэкны сыкоуп лхэит,
 цыарамзар цыара сыцома уашы́та лхэит. 19. Дыкоуп
 абрыи кыршыкэса, азы аалгоит, амфы́ аалгоит,
 акрылуэит дыунэи дашыцылан ахырзаман калцоит.
 20. Азы акны дцар иыхэит цба хца саат даазом
 иыхэит. 21. Бынзырхэзеи хэа данлазцаа иыхэит,
 шэара азы-цкыа аажэго цыышэшьоума зна́ тэа леиуеит
 афы́ леиуеит, зны́ ауатка леиуеит, зны́ азы цкыа
 леиуеит хэа лхэит иыхэит. 22. Азы заанза агэтакны
 абра́ азы лгон иыхэит, уыбыс дыкан иыхэит. 23.
 Иышы́каз иыхэит арт цартак роуын иыцеит зегыи
 иыхэит, аныи ахэоцы́ дыкоуп. 24. Ахэоцы́ длызцааит:
 "Абрыи сыхцэы́ иааигаз ахыигаз бба́зар" хэа. 25.
 Уыбра́ ахэоблы́ иацеитцеит лхэит. 26. Акэардэ
 ргылан доахан, лыхцэ ыртцэыины уа́ иацан
 иаацылхыит. 27. Абас иыкан абырт зкы́ аазаны́
 шэкы́ абна иылазцаз хэа, Хацы́маа. 28. Ашы́ака
 дыу́кэа а́рсны акы́аткэа катаны́ акэаб дыу уыбрыи
 иылаган нас амфы́ хараза́га хэа кан иыдыуны уыбра́
 иыкацаны́ уыбра́ иыдырзуан акэаб а́зна ахш. 29.
 Нас иацалан иааргэон. 30. Ры́хш хыаны́ иыкна́рхан
 уыскан адыргыла́ абакáз, абрыи ауры́ла хэыцкэа
 реицш иыхадырны ахыртэртцэы́га. 31. Цшы́ба хэба

цкэл аку́аз уыбрыи́ ала ахыртэы́ дыртэуан. 32.
 Ашэ цшы́нтэ хэынтэ еихшамкэа ашэ рызхы́хзомызт.
 33. Абрыи́ акэаб кна́хауп ахыртэы́ лыртэуэит
 ишы́р. 34. Абас оуп аны́лхэа ары́иа доахан лыхцэ
 аацылхын ахэоцы́ даашы́тылхын акэаб
 дылталы́жыит. 35. Хацы́маа рышы́тамта ахынзакоу
 рыуара ртахы́ра рыжы́рацэара хы́йоу зызлан
 дышы́рцырха́гам уашхэа лхэит. 36. Уашхэа акэзаап
 цыы́шыас иылы́маз, уашхэа лхэан дны́лахэаша дцеит.
 37. Арт ана́аи рхэоцы́ акэаб дта́жыуп, абра́
 иааиылгеит.

Хафымба Володиз ихамтақа



Хафымба Володиз Цам-
фер-ица диит 1926 ш. рзы,
Очамчыра араион Арасазиы
ақытан. Хафымба Володиз
ихамтақа џба анцоуп
антамтақа №29, №30. Арт
антамтақа ананахцоз иара
62 шықеса ихыцуан. Антам-
тақа анахцеит жэабранмза
(февраль), 1988 шықесази.
Ипстазаара далцит ацсуа-
қыртуатэ еибашыра ашытахь.

Антамта №29

Ацыс бызшэа атаурых

1. Адауыи Цысыи шэарыцара еиццалуон. 2. Адауыи Цысыи еицлабны иыкан до, Цыс ашэарах рымџа кны дыргылан адауы шэарыцара дылалейт. 3. Арт ашэарах агыкыжа иыниыкэла хапыцэгыак даныцыххы цыскы иыбейт до, иыкыи ацыс. 4. Адауы данаи акрообама ихэан диазцааит. 5. Уыт уыркац иыпырны иауоз скыит иыхэейт. 6. Цыс ацыс иыиыкыз азэы изымфейт џэца иырзымхет. 7. Дрыџегь нырцека шэарыцара дцет адауы. 8. Цыс аарце дыкан. 9. – Уааиы азы сырга иыхэейт адауы. 10. Цыс уара сырга иыхэейт. 11. Уааснеиыр абас узызует иыхэйт, ахаха доамцасын абас уысырцацуот ихэан уыс иирбей. 12. – Хы, уаргы абас уысырцыцуот иыхэан, иышэаза аатыиан иырцацыит. 13. Аныи, адауы иалыидыраи, арыи оомак иакэзаап

- днейуейт. 14. Иыбха дыкэиыртэан дыкэиимыр-
тэаргы диыцэшэот Цыс. 15. Уонын зака уласыузеи
уара иыхэейт адауы. 16. Ажэиан амаа скыуп акэимзар
уыбха зынза иыпцэот иыхэейт. 17. Иаушытыи нас
адынэи амаа иыукуу иыхит адауы. 18. Уыскан
Цыс дыкэаны азыз иыкыуп, аеырхагы иыбха
иыналыицеи. 19. Аа, амарца иыкы ажэиан амаа
иыхэейт. 20. Азыз ианаалых уых гэышыа иыхэейт.
21. Нырце иахнеиыз адауы акацхыра дыуза
ежэаргылан иыман, амгаль иызуан. 22. Уыи
шыэхагылаз адауы заагара дыцот, данцоз
акацхырамгаль дахылапшырц Цыс диыртэот. 23.
Уыс акацхыра Цыс иышааиырхэуаз дацахет до,
уос иыкоуцозеи Цыс хэа дааиуей адауы. 24. Аа
сыбга ахыта аллан иыкоуп азы иысчалует, уошыта
сатхыи иыхэейт. 25. Нас акрырфет акрыржэи,
еицэажэей. 26. Цэкы - цэкы ааган рацхыа иышыны
иыжэны иызфэ хэа еисе. 27. Зыкэыта, Цыс иоп
иказцуо, азы дахыахтэалоу азыхэа Зыкэыта рхэот.
28. Аттаха иышынеибакэу зегы азы иылейтеит.
29. Адауы иафэ дааит. 30. Иыфан салгейт сыца
хэа ейхэет. 31. Адауажэ уа дацахот зегь рыла,
Цыс диааиует. 32. Иыиыкыз ацысгы уыи абызшэа
адауы иызеилымкааит, Цыс иыбызшэа хэа иыцет.
33. Цыс иымацаца иахыа ара хакон, иыхэейт.

Антамта №30

Асас иыхыз

1. Уо – ацшэа иыхэан азэ агэарц даадгылт,
ахэылбыеха. 2. Ацшэа цхэыс иыутахыузеи нан
лхэан дцааи. 3. – Аоната ацшэа дыстахын иыхэей
асас. 4. – Уааиы аоныка, ацшэагы амнахь днавалет,

уажә дааиуеи. 5. Мамбу цушът ара сыизыцшуэит
 дааиуазар ихәан иылабаша фыцха лаиырсын
 дынгылт. 6. Дыцшыит, дыцшыит, такәамтаза дгылан
 дыцшын ацшәма данааиуа хәа. 7. Азәгы даниымбаза,
 еи ацшәма уыкәома хәа фыицтыит. 8. Уонын
 деилахазар акәхап уышааиызгы иымбәт, уаала иа
 иахь хнеиып хиыдыикылозар лхәэит ацхәыс. 9.
 Амхартә инавалан иышнәиуаз аа абәр дахыкоу
 лхәан анышәынтра ашә аартны дынтагылеит. 10.
 Агыи дыцсхәазаарын ауп асас дыззыцшыз ацшәма.

Бганба Мисор ихәамтақәа



Бганба Мисор Хәажәы-ица
 диит 1917 ш. рзы, Очамчыра
 араион Арасазыхь ақытан.
 Бганба Мисор ихәамтақәа
 анцоуп: анцамтақәа №31, №32.
 Арт анцамтақәа ананахцоз 82
 шықәса ихыцуан. Анцамтақәа
 анахцеит нанхәамза 18, 1999
 шықәсазы Гәыц-агәы
 ахаблафәы. Ицстазаара далцит
 жәабранмза 2003 шықәсазы.

Анцамта №31

1. Тауадк дыған, ацха диыман, гәылак длеилахаи,
 нхафк. 2. Ааи, анацәалбеит, абрыи
 слыцышъталандаз, мызкы акрыфара азин сымамзаргы
 ихәэит. 3. Арыи атауад иархәэит. 4. Мызкы
 акрымфакәа изычхауазар диыстот, изымычхар ашәра
 иықәзаауеи, абас хаилазап-ихәэит. 5.
 Иеикәышахатхеи, днәины длыцышъталеи. 6. Лара
 ианәашалакь лцацә матәақәа рыда агылшәымкәа
 крыфара дыргон, нас дааганы нак дыонарыжълон.
 7. Иара уа дыонан, ихылацшуан акрыимфарц азы.
 8. Мышкы иычхаи, ыымш, хымш аха хәымш, фымш
 рзы ацсра далагеи. 9. Аоны иашәак диыман. 10.
 Уыбрыи игәылак даашьтыихын, сара иысхәалаакгы
 уақәшахатхала ихәан, иааит иашәа дахыоназ. 11.
 Ацәнцыр иаавалеи ицәажәа-цәажәо. 12. –Уара
 сзықәшәахьоу уасхәап, ихәэит – уажә абант ирахар
 итахәуп – хара абык дхаман. 13. Дуафы хаган, арахе
 хаман, ахәычы-цшқа дхаман. 14. Ахш ахәычы

иҫеймҫей. 15. Ажәқәа рхьарá азін хáимҭей, ахәыҭы дахцәыҭсуá дáлагеи. 16. Нáс уыс хазбейт. 17. Абрыйи арахо ирылоуп гааҭыск, ахьарá ахыҭан, иҭәы-иыҭха иыҭоп. 18. Абрыйи сызхьóзар саҭчалап схәан, саҭчалеи, аләишәа бзыиан, ахá напыла ахш сызтымхыи. 19. Сәы наган исырбаазан áшырхәа áхш аанагәи, нас саҭчалан иысхьан, мазалá ахәыҭы иҭахҭейт. 20. Ахәыҭы абас деиқәхархеи. 21. Агааҭыс шаххьазгыи саб изымдырзейт. 22. Уао дызқәымшәо агы́кам, абрыйи аоы́за сақәшәахьей, ихәейт. 23. Арыйи ажәабжь арт ахьҭакыз ирахаит ара. 24. – Банаҭьалбейт, иыиҳәаз баха́ма, ихәейт. 25. Агәыҭхәы́ лы́мамзыи ларá, лгәыхәҭы́ ацәарá дáлагеит. 26. Да́хо, да́хо дышнәиуаз, аеырхәа áхш ааит. 27. Ларá уысгыи акрылфон, иара агәыхәҭы́-фо амызк ихыиҭейт. 28. Аҭауад даалаган, иызҭабгыи дыиҭейт, ималгыи иыиҭейт.

Анҭамҭа №32

Базала Ламиа ауаа шижьоз

1. Акарма́ азы́ иҭы́иананы иы́ан. 2. Цьоукы́ аны́наҭш, акарма́ цысу́а иырбейт. 3. – Базала, акарма́ зырцысу́а закәы́и, цымóма хәа ианы́наҭш, – "аҭсызқәа ҭыҭны акарма́ иахан аҭыжә-ҭыжәхәа ахәра́ иаҭыуп" – ихәейт База́ла. 4. Ена́к зны́ хаҭак ауатка иыршуа́н. 5. База́ла уа́ диыдтәалан, аамҭа игон. 6. Дахьцә́ажәоз, аиымхәара дáлагеи. 7. Иуы́хьзей База́ла аны́рхәа, "ауатка сы́хәласыит" – ихәейт. 8. Иышҭа́ухәласыи? – рхәан, -слымха́ анаҭаск исы́хәласыит – ихәейт База́ла.

Ахсалба Артиом

Арасазыхь инхо аҭсуаа ражәахәа ачыдарақәак (алингвогеография аспект ала)

1990 шықәсазы Аҭсны аихабыра ирыдыркылаз Аҭсуа бызшәа аҭиаразы ахәынҭқарратә программа излахәо ала, аҭсуа бызшәа ҭцаатәуп алингвогеография (абызшәаҭыҭтазара) аспект алагыи. Аҭсуа диалектқәеи ацәажәашьақәеи алингвогеография (абызшәаҭыҭтазара) аспект ала рыҭцаара иаанагоит адиалекттә чыдарақәа хаблацыҭхьаза, қыҭацыҭхьаза рҭыҭтазарақәа реилкаара. Уаанза, 50 шықәса раҭхьа аҭсуа диалектқәеи ацәажәашьақәеи монографияла иҭырцаахьан афил. н. рд. Хә. С. Бҭажәба, М.М. Циколиа. Арт ацарауаа русумҭақәа хықәкыс ирымамызт адиалекттә чыдарақәа рымехаки рхәааи ашьақәыргылара, зейҭшла иазгәартейт адиалектқәа ирныҭшуаз абызшәатә чыдарақәа. Насгыи арт адиалектқәа ҭырцааижьҭей 50 шықәса инеиханы иҭцует. Ари аамҭа иалагзаны аҭсуа диалектқәеи ацәажәашьақәеи аеыҭсахрақәа рацәаны ирыхҭысхьейт. Еилкаам урт иахьатәи рҭагылазаашьа. Убри акнытә аҭсуа диалектқәа алингвогеография аспект ала рыҭцаара ихадоу уснагзатәны иҭхьазоуп иахьатәи аҭсуа диалектологияҭы.

Алингвогеографиязы ихадоу ҭцаашьа методқәаны иҭоуп: анкетатә метод, ашьклаҭшратә метод, астатистикатә метод, ахсаалашьақәыргыларатә метод. Ажәакала, абызшәаҭыҭтазарала аҭцаара – аҭсуа диалектологиязы ихырхарҭа ҭыцуп, абызшәатә атласқәа аҭызцо ацарауаа рхы иадырхәо арт аметодқәа Арасазыхь ақыҭа иадгаланы иҭысцаартә еиҭш анкетақәа шьақәыргылан исымамызт. Убри азы 1986 шықәсазы Арасазыхь ақыҭа абыз-шәатә

чыдарақәа ашәкәы ранцара напы асырkit ашыклацшратә методла. Ашыклацшратә метод хәа иашьтоуп, ажәахәаџ данцәажәо ицәажәашьа ашыклацшра, азфлымхара. Нас анкетатә метод сыцырхырааны Арасазыхь ақыта адиалекттә чыдарақәа ирызкыз аинформация (хаблацыпхьаза ирхәо ирымхәо, хаблацыпхьаза закаџы ирхәо) иеизызгеит аибашьра калаанза, арака адемографиатә ситуация аеапсахаанза.

Анкетатә метод захьзу – адиалекттә чыдарақәа рымехакы рхәааи аилкаараз заа иеикәыршәоу азцаарақәа ("ааи-мамоу" хәа) ртак каицартә еипш аиџцәажәараан рхархәароуп. Анкетатә метод ахархәараан хыкәкы хадас икоу – абызшәатә хсаала ашьақәыргыларазы адиалекттә чыдарақәа тыпцыпхьаза рымехак ахьынзатбаау аилкаара ауп. Аиџцәажәараан икоуп ажәахәаџцәа збызшәатә чыдарақәа зырмазо. Убри акынтә анкетатә метод анаџс ашыклацшратә методгы ахархәара азулатәуп, анкетақәа – цхыраагзатәқәоуп.

Апсуа-қыртүатә еибашьра ашьтахь Арасазыхьтәи ачыдарақәа астатистикатә методла (хыпхьазарала закаџы ирхәо) сызфыз сытцааратә усурақәа ирыцысцит. Уи алыцшәа хадақәа арбоуп 1996 шықәсазы ихыркәшаз, "Арасазыхь ақыта ацажәашьа" (алингвогеография аспект) захьзу снаукатә усумтафь.⁴

Аамтәи сусушья аметодикеи ирыбзоураны еилкаахейт иахьа Арасазыхь ақыта ацәашәашьафь ишыкоу Апсны амхацьырра ашьтахь икәзааз апсшәа атоурыхтә диалектқәа рформақәа мацымкәа. Урт адиалекттә ажәақәа рформақәагы даргы ицсакьаны иахьалапсоу атыпхәа, закаџы ирхәауа, цакқәас

⁴ Ари аусумта шьтоуп Апсуатцааратә институт адиалектологитә лабораторияфь.

иартәуа, ақәыгәгәара атып шапсахуа ухәа инагзаны итцаахар, абызшәатә Атлас ашьақәыргыларазы ицхыраагзахоит. Иаххәап, апсуа-ақыртүатә еибашьра ашьтахь икалаз атыпцитатцрақәа абызшәа ишаныпшуа аилкааразы 1993 шықәсазы Уарча иааны инхаз апсуаа ражәахәа ачыдарақәа, 1997-98 шықәсқәа рзы ашәкәы ианысцит. Арака икоуп, уаанза Арасазыхь иазгәасымтацыз, аха уантә иааз ркны иахьа ианысцаз ажәақәа. (агосқьа – иаанагоит "ацъабаа", ацытмыжә – иаанагоит "ақьазоу"). Артгы Арасазыхь ақыта ацәажәашьа иатәу чыдарақәаны исыпхьазейт.

Абызшәатә хсаала рахыжьразы иеизганы исымоуп иахьа уажәраанза аспециалтә литературафь иарбамыз иарбоугьы Арасазыхь иатәу адиалекттә чыдарақәа, урт рхәаацәахәақәа (изоглоссы) азгәатаны. Апсны ацакырадгыл акны анкета иахыжьны зхәаацәахәақәа шьақәыргылатәу, урт ачыдарақәак абрака иаазгоит.

Афонетикатә чыдарақәа

1. Ақьышә – хапыцтә спирант Ф.
Арасазыхь ақытан аспирант Ф. хдылоит ишьатарку ажәақәа ркны иаланагалаз ажәак акны.

а) Ишьатарку ажәақәа ркны.

Ажәа "аф.а" азгәатоуп Арасазыхь – агәы ахаблафь инхо, аихабацәа рабицара иацанакуа хацак иажәахәафь (игәат. 46 – џык). Егырт ахаблақәа ркны ари ажәа хдымлазейт. Уи ахатыцан арака ахархәара амоуп алитературатә бызшәафь иахдыло ажәа "апа".

Ажәа – аф.ацъхә: аф.ыцхә (ипазоу, ихәыцзоу) Арасазыхь ахаблақәа зегьы ркны иазгәатоуп. Аха ахархәара асфера тшәоуп.

Ацеиць – ахәы аҳаблаҕы "аф.ычха" хҕылоит ахәса ргәып иатәу еихабыки еицбыки ражәахәаҕы. (игәат. 43-ык).

Гәып – агәы аҳаблаҕы "аф.ычха" азгәаҕоуп аихабацәа ргәып иатәу ыцҕа ахацәеи пхәыски ражәахәаҕы (игәат. 74 – ык).

Арасазыхь – агәы аҳаблаҕы "афацҕа" азгәаҕоуп аихабацәа ргәып иатәу пхәыск лажәахәаҕы. (игәат. 46-ык).

Хацҕымкыт аҳаблаҕы "афычха" азгәаҕоуп аихабацәа ргәып иатәу хацак иажәахәаҕы. (игәат. 17-ык).

Ацста аҳаблаҕы "афацҕа" азгәаҕоуп аихабацәа ргәып иатәу пхәыск лажәахәаҕы. (игәат. 17-ык).
Ажәа – афацҕа ихырҕаау (аф.а акынтә) ажәоуп.
Насгы аэлемент – ха аиҕарпшратә степень аазырпшуа асуффикс – за иазааигәазар калап.

Аҕырпштәкәа:

Афа хәоуп ишаххәо.

Алаба ф.алья тсыст.

Ахәасақәа макыана **иысафацҕа**зоуп иышыкоуы.

... **Илабаша фычха** лаиырсын дангылт. (№30,5)⁵

б) Иаланагалаз ажәа акны.

Арасазыхь ақытан иахҕылоит ажәа "аф.ыч (ашыапы).

Ажәа афыч хауит хәа хҕәы иаанагоит агыршәа акынтә иаауа ажәа акәыч-кәычхы "ашыапы" акынтә. Хҕәанала, ари ажәа ацшәа ианаднакылоз ашытыбжь кә фонетикала аеацсахит, иахнаҕеит ашытыбжь ф. **Ажәа "афыч"** **Арасазыхь** ақытан агеографиатә тагылазааша абас икоуп:

⁵ Абас иарбоуп анцамтақәа ркынтә иаагоу ахәоукәа. Ацхәтеи ацифра анцамта аномер ауп, егы – ахәоу аномер.

Ацеиць – ахәы аҳаблаҕы ари ажәа азгәаҕоуп ахацәа ргәып иатәу хык аицбацәеи, ахәса ргәып иатәу ыцҕа аихабацәеи ражәахәаҕы (игәат. 43-ык).

Гәып – агәы аҳаблаҕы ажәа "афыч" иаха ахархәара асфера тбаауп. Арака уи азгәаҕоуп ахәса ргәып иатәу бжыык аихабацәеи, ахацәа ргәып иатәу ыцҕа аихабацәеи ражәахәаҕы. (игәат. 74-ык).

Арасазыхь – агәы аҳаблаҕы "афыч" азгәаҕоуп ахәса ргәып иатәу хык аихабацәа ражәахәаҕы. (игәат. 46 – ык).

Хацҕымкыти **Ацстеи** аҳаблақәа ркны ари ажәа хҕымлазеит.

Аҕырпштәкәа:

Бфычқәа кыашыуп иызәзәаны бышытал.

Абасала, аспирант ф. – **Арасазыхь** аҳаблақәа зегы ркны иахҕылеит. **Статистикатә** методла излагәахтаз ала, ари ацыбжыка 30-ык ауаацсыра ражәахәаҕы иазгәаҕоуп. (Игәат 197-ык). Иара уигы аицбацәеи аихабацәеи ражәахәаҕы мацара.

2. Ажәа ардәыдәра иазкны.

Ацсуа бызшәаҕы акышәхаргыержьратә цыбжыка – дә злоу ажәашәатақәа мацуп, пшыба зацәык роуп ихамоу: адәы, акәардә, адәкыан, ардәына. Дара, арт рахытә хҕа (адәы, адәкыан, ардәына) ацарауау Кь. Ломтаҕизе лгәаанагарала ицсаху ажәақәоуп, алабиалтә комплекс ду ахатыңан иахҕылоит. **Ацшәаҕ** – дә злоу егырт ажәақәа, иара ажәа "адәы" иадхәалоуп: адәаза, адәыҕба, адәыкрын уб. иц. (Ломтаҕизе, 1988).

Ацсуа-абаза диалектқәа зегы ркны ашытыбжь – дә (аамтала) ихамазар акәын хәа ицхәазоуп. **Аублаа** бызшәаҕы ари ашытыбжь иаха ахархәара асфера тбааны иахҕылоит.

Иахьа Арасазыхь ақытан иахдылоит ашьтыбжь –
дә злоу даеа ажәак:

ардәйдәра – ардыдрá ахатыңан (арџаџьара)
Аџырџштәкәа:

Акәчар хыжәкәа рзыхәа иырдыдәны иаага.

Аџш рдыдәны илага ххәоит.

Иазгәатәтәуп, ардәйдәрей // арџаџьарей арака
иеивариантны ишахдыло. Иаанагоит иркәазны алагара.
(Аха Арасазыхь инхо џыџьа ахәса излархәо ала,
ардәйдәрей арџаџьарей еиџшзам. Ардәйдәра –
арџаџьара ааста иркәазны алагара аанагоит рхәоит.
Урт, руазәк – Ратиа (базагәуа). Нелли – Сабериотәуп;
егьы – Қәталиа (Кикориа Мимоза – Бедиатәуп).

Ардәйдәра зхәо рзыхәа – ардыдра зынза
иџсабаратәзам.

Ардәйдәра (арџаџьарá Арасазыхь ақытан амехак
ахьынзакоу аилкааразы, ари ажәа тахцааит (аибашьра
калаанза) статистикатә методла. 1023 – џык
ауааџсыра рахьынтә ари ажәа рдыруеит 51-џык
(игәат. 170-џык). Аха жәахәырас измоу ицегьы
имаџуп. Қәрала иеиџырџшны иаххәозар, иаха
иахдылоит аихабаџеи абжьарақәрауааи (40-80 ш.ш.
зхыџуа) ражәахәаџы. Имаџны иахдылоит аиџбаџәа
(7-27 ш.ш. зхыџуа) ражәахәаџы. Ақәыџшџәа (25-40 ш.ш.
зхыџуа) ражәахәаџы зынза иахдылазом. Аџста
ахаблаџы инхо, хылџшьџрала ашәуаа? (Ашьхарыуаа.
– А. А.) иреиуоу џхәыск лажәахәаџы иахдылоит –
ардәйдә хәагьы, иаанагоит "ахырхә" - арахә ирыртә.

Хаблала иаххәозар, ардәйдәра зехьынџьара
иахдылоит, Хәџьымқыџ ахабла акны ада. Арака –
ардыдрá // арџаџьара хәа ауп ишахдыло.

Даара интересуп – ардәйдәра Арасазыхь ақытан
иахьахдыло изыбзоуроу. Уи адагьы даара иуадаџу
зџаароуп уи Хәџьымқыџ ахаблаџы иахьа изахдымло
ахәара. Иара убас, еилкаатәуп егыртә аџсуа қыџақәа

ркны ари ажәа иахьа тагылазаашьас иамоу. Азәырџы
ргениалогиа златәхџаахьоу ала, идыруп хылџшьџрала
исазқәоу аџсуаа иахьа Арасазыхь ишынхо. (Ажәйтә
урт ара иаха ираџәаџын.) Ажәа ардәйдәра – асазуа
диалект иаанагаз (иатәымзаргьы) џыдараны
ихаџхьазоит, амхаџьырра калаанза. Амала сгәанала,
асазқәа иреиуаз аџсуаа зегьы – ардәйдәра
рымхәозтгьы каларын. Убри акынтә Хәџьымқыџ
ахаблаџы ажәйтәгьы – ардәйдәра хдылазомызт
хәа сгәы иаанагоит. Избанзар, 85 шықәса зхыџуа
Уанка Шьакаиа излеигәалашәо ала, Хәџьым Зауркан
абас ихәалон: "Хәџьымаа зегьы аџсуаау џьушьома,
асазқәагьы халаџсоуп. "Ирџаџьаны" азыхәа урт
ирхәо "ирдыдны" хәа ауп". Хылџшьџрала асазқәа
иреиуаз, 91 шықәса нызџыз Нанба Илиагьы
саниџџәажәоз еилыскааит, иаргьы "ардыдрá" шихәоз.
Абасала, Хәџьымқыџ ахаблаџы амхаџьырра калаанза
асазқәа ықәнагалахьан, аха ускангьы "ардәйдәра"
хдылазомызт хәа сгәы иаанагоит.

Ишдыру еиџш, Хәџьымаа – Арасазыхь
зегьраџхьаза иқәнагалаз аџсуаа иреиуоуп. Насгьы,
Асовет мчра калаанза аџсуаа жәлала еиџынхон,
аиџанаиааира маџзан. Рбызшәақәагьы еиныраанза,
ирласны анызаара амџахь рхы дырхеит. Аинырра
кало иалагеит Асовет мчра анааи нахыс. Убри акынтә
Хәџьымқыџ ашка – ардәйдәра анырра зыканамџазеит.
Арасазыхь ахәхаблакгьы "Аџеиџь- ахәы, Гәыџ –
агәы, Арнасазыхь – агәы, Аџста, Хәџьымқыџ "џбаны
ишаны дара инхо рыбаџы ианаарго ыкоуп:
Арасазыхь – лбаа, Арасазыхь – џхала хәа. Арасазыхь
– лбаа иаџанакуеит: Арасазыхь – агәы, Хәџьымқыџ,
Аџста. Арасазыхь – џхала иаџанакуеит: Гәыџ –
агәы, Аџеиџь – ахәы. Араасазыхь – лбааи Арасазыхь
– џхалеи ирыбжьоуп азиас Мықә.

Абри, Арасазыхь џбаны аихшара икоу – ардәй-
дәра ареалтә казшьарба (ареальную характеристику)

анатоит ухэаратэы икоуп. "Ардэы́дэра" - Арасазыхь – охала иаха амехак тбаауп, Арасазыхь – лбаа ааста. Уажэы ари зыхкьо амзыз ахэара хэазахшэоит. Ишдыру еипш, Асовет мчра ашытахь Ацста ахаблафэы (Қаабал хэа иахьашытоу) икан абарит цхыртатэ шахта. Насгы, 1950-тэи ашықэсқэа рзоуп азиас Мықэ аихатэы цха анхырцаз. Абартқэа ирыбзоураны Арасазыхь – лбаатэи ацсуааи Арасазыхь – охалатэи ацсуааи иаха иеиҕцаауа иалагеит. Иара усгы зыынцэ афэы аҕиара змамыз абызшэа (адиалект), абри аиҕцаара аан (алитературатэ бызшэа акынтэгы́) анырра икалаз иабзоураны иццакны анызаара амоа ианылеит. Убри азоуп "ардэы́дэра – Арасазыхь – лбаа иахьа ахархэара асфера зытшэоу, ажэытэ уа иаха итбаазар каларын.

Арасазыхь – охала иаха амехак зытбаау сгэанала, аамтала иара Арасазыхь аонуцка имоапысуаз адемографиатэ еыцсахрақэа роуп. Ирацэаоуп Арасазыхь – лбаантэи Арасазыхь – охалака иааны инхаз. Насгы Арасазыхь – лбаатэи ацсуаа рызҕабцэа Арасазыхь – охалака тацацэас иргон. Ари афақтор иахьагы иахдылоит.

Ажэа "ардэы́дэра" Арасазыхь иахьахдыло изыбзоуроу, тоурыхла (амхацыйрра калаанза) Ацсны аонуцка имоапысуаз адемографиатэ еыцсахрақэа (миграционные процессы) роуп. Ацсуа диалектологияфэы ари азцаара макьаназ избамкэа иаанхоит, егырт азцаарақэа жэпакы реипш.

Аморфологиатэ чыдарақэа

1. Атагылазаашьатэ аффиқс – ак - // - ахь – рееитныцсахлара. Арасазыхь ақытан атагылазаашьатэ аффиқсқэа – ак - // - ахь уарлашэарла

испылеит Гэыц – агэы ахабла акны мацара. Арака уи азгэатоуп ахацэа ргэыц иатэу ыыца аихабацэеи, ахэса ргэыц, иатэу еихабыки ражэахэафэы. (игэат. 74-оык). Егырт ахаблақэа ркны иахдымлазеит.

Аҕырцштэқэа:

-ак- // -ахь: дакиыз // дахьиыз

Дакнеиыз // дахьнеиыз

иакышьтаз // иахьышьтаз

ашьтакка // ашытахька – Ацандаратэуп.

Уи дакиыз ихаштит.

Уыбра дакнеиыз зҕабк дигэацхан дсымгар суам хэаны длышьталт. (№13, 17).

Иысыт арахь инаган иакышьтаз иышьтасцоит.

... Аца хэоны ашытакка иыгылан.

2. Ашытынгыла – зыхэа акомпонент чыда – б – ацлара.

Азкра узырбо ашытынгыла – зыхэа ацсуа диалектқэа ркны еипш Арасазыхь ақыта ацэажэашьяфгы иахдылоит. Ари ашытынгыла Арасазыхь – агэы ахаблафэы инхо хацак иажэахэафэы акомпонент чыда – б – ацлоит. Егырт ахаблақэа ркны ари ачыдара хдымлазеит.

Аҕырцштэқэа:

а – б – зыхэа (-зыхэа)

Абрыи абзыхэа ажэцарақэа аонқэа ркноуп ртыц ахьыартцо. (№14, 38)

Иара зны дэыжэлан абраба дааит акабзыхэа саб икны. (№14, 15).

3. Ахэтац чыда – бызы иазкны.

Хацымкыт ахаблафэы инхоз хацак иажэахэафэы испылеит еиуеипшым ацак чыдақэа аазырцшуа ахэтац – бызы. Ари ахэтац цакыс иамоуп ажэахэафэы игэтакы ицегы ихартэааны ихэарц шитаху аарцшра.

Ағырпштәкәә:

Бызы сыбрыгадирын – алит. б. сыбригадирымзи

4. Ашытынгыла – ааигәә (ра) ахатыңан аңшыңца (ра) аңхауа.

Арасазыхь – агәы ахаблаҕы (азиас Мықә аҕадахы амардараҕ) инхоз хаҕак иажәахәаҕы испылеит ашытынгыла а – ңышыңца (ра).

Ағырпштәкәә:

спышыңцара // сааигәара.

Спышыңцара уықәымлан.

Анкетатә методла излеилыскааз ала, ашытынгыла аңышыңца (ра) Хаңымқыти Аңстеи ахаблақәа ркны – хаҕаки пхәыски ражәахәаҕы испылеит. Аҕеиңь – ахәы ахаблаҕы – ахацәа ргәың иатәу хык аихабацәеи, ахәса ргәың иатәу хык аихабацәеи ирдыруеит. Гәың-агәы ахаблаҕы "аңышыңца" ахацәа ргәың иатәу хык аихабацәеи, ахәса ргәың иатәу ыңьа аихабацәеи ирдыруеит.

Алексикатә чыдарақәа

Арасазыхь ақытан иахдылоит асазуа диалект иатәу (ма иаанагаз) алексикатә чыдарақәа маңымкәа. Убарт иреиуоуп: ахәынгыста (ашьта); аңырсыкь (иееимкәа икацоу аус); атәамба (атәачакәа).⁶ Арт ачыдарақәа анкетатә методла хара еилахкааит Арасазыхь ақытан рхархәара асфера ахынзатбаау. Зеиңшла иаххәозар, арт ачыдарақәа Арасазыхь ақытан издыруа рацәаоуп, аха жәахәырас измоу маңуп. Уажәы абра харзаатгылоит дара аккала.

⁶ Арт ажәақәа зыкны ианахцаз ажәахәаоцәа рабацәа Цсхәынтә, Сазтәылантә Арасазыхь иқәнагалаз иреиуоуп.

1. Ахәынгыста: ахынгәыста (ашьта) – иафшә. фер. ахәгәысты – "след"

Иахьцаз ахәынгыста сынхылан исыңшааит.

Ахәынгыста сбеит ахата сымбеит аха.

Аҕеиңь – ахәы ахаблаҕы "ахәынгыста" спылеит ахацәа ргәың иатәу хык аихабацәеи, еицбыки ражәахәаҕы. Иара убас, ахәса агәың иатәу еихабык лажәахәаҕы испылеит. (игәат. 43 -ык).

Гәың – агәы ахаблаҕы "ахәынгыста" рдыруеит ахацәа ргәың иатәу хык аихабацәеи ыңьа аицбацәеи. Иара убас, ахәса ргәың иатәу ыңьа аихабацәа ражәахәаҕы иазгәаҕоуп. (игәат. 74 – ык).

Арасазыхь – агәы ахаблаҕы "ахынгәыста" спылеит ахацәа ргәың иатәу ңшык аихабацәа ражәахәаҕы мацара. (игәат. 46 – ык). Хаңымқыт ахаблаҕы "ахынгәыста" спымлазеит. (игәат. 17 – ык).

Арасазыхь ақытан "ахынгәыста" зынза ирдыруеит 19-ык ауааңсыра. (игәат. 197-ык).

2. Аңырсыкь (иееимкәа икацоу аус ма аанда азын ирхәоит) Аңырсыкь кайцеит.

Икоуп ари ажәа дааа формак ала ианырхәо. Амала рцакқәа еиңшуп. Иаххәап:

Асаңырсага (ма асаңырсыкь) кайцеит. (Иееимкәа икацо аанда азын) Аҕеиңь – ахәы ахаблаҕы "аңырсыкь" хдылеит ахацәа ргәың иатәу фык аихабацәеи хык аицбацәеи ражәахәаҕы. Иара убас, иахдылеит ахәса ргәың иатәу бжык аихабацәеи ыңьа аицбацәеи ражәахәаҕы. (игәат. 43 -ык).

Гәың – агәы ахаблаҕы "аңырсыкь" спылеит ахацәа ргәың иатәу ааык аихабацәеи бжык аицбацәеи ражәахәаҕы. Иара убас, испылеит ахәса ргәың иатәу хык аихабацәеи ыңьа аицбацәеи ражәахәаҕы. (игәат. 74 - ык).

Арасазыхь – агәы ахаблаҕы "аңырсыкь" спылеит ахацәа ргәың иатәу хык аихабацәеи еицбыки

ражәахәафы. Иара убас, испылеит ахәса ргәып иатәу жәык аихабацәеи еитцбыки ражәахәафы. (игәат. 46 – ык).

Хацымкыт ахаблафы "апырсыкы" спылеит ахацәа ргәып иатәу хык аихабацәеи, ахәса ргәып иатәу ыцәа аихабацәеи ражәахәафы. (игәат. 17 – ык).

Ацста ахаблафы "апырсыкы" спылеит ахацәа ргәып иатәу хык аихабацәеи еитцбыки ражәахәафы. Иара убас, испылеит ахәса ргәып иатәу хәык аихабацәа ражәахәафы. (игәат. 17- ык).

Арасазыхь ақытан "апырсыкы" зынза ирдыруеит 60-ык ауаацсыра. (игәат. 197-ык).

3 Атәамба (атәа-чакәа)

Оба-җа тәамба еизызгеит.

Ацеиц – ахы ахаблафы "атәамба" спылеит ахацәа ргәып иатәу 11-ык аихабацәеи еитцбыки ражәахәафы. Иара убас, испылеит ахәса ргәып иатәу ыцәа аихабацәа ражәахәафы. (игәат. 43-ык)

Гәып – агәы ахаблафы "атәамба" спылеит ахацәа ргәып иатәу 32-ык аихабацәеи еитцбыки ражәахәафы. Иара убас, испылеит ахәса ргәып иатәу цшыык аихабацәа ражәахәафы. (игәат. 74-ык).

Арасазыхь-агәы ахаблафы "атәамба" спылеит ахацәа ргәып иатәу 17-ык аихабацәеи еитцбыки ражәахәафы. Иара убас, испылеит ахәса ргәып иатәу хык аихабацәа ражәахәафы. (игәат. 46-ык).

Хацымкыт ахаблафы "атәамба" спылеит ахацәа ргәып иатәу еихабык иажәахәафы мацара (игәат. 17-ык).

Ацста ахаблафы "атәамба" спылеит ахацәа ргәып иатәу ыцәа аихабацәеи, ахәса ргәып иатәу еихабыки ражәахәафы. (игәат. 17 – ык).

Арасазыхь ақытан "атәамба" зынза ирдыруеит 76 – ык ауаацсыра (игәат. 197-ык).

4. Ацстанцәак – ацсымбза урыс. "полуживои.) Уyii дцстанцәакуп, иылыухәызеи.

Ари ажәа спылеит Гәып-агәы ахаблафы инхоз хацак иажәахәафы. Егырт ахаблақәа ркны испымлазеит.

5. Брыхра – ашәарах дуқәа рахь ашәарыцара. Ажәа брыхра Арасазыхь-агәи Гәып-агәи ахаблақәа ркны инхо хацаки цхәыски ражәахәафы испылеит. Ацхәыс цынцәла – Азыбжәатәуп. Лара излалхәо ала, Азыбжәа еихарак чашәара акәын ажәйтә иахьныкәоз. Аха чашәара ианцоз ихәмарны брыхра уаала хәа иархәон.

Афырцштәкәа:

Брыхра уаала хәа саб уахынла иааны дыргон. Брыхра сцоит.

Егырт ахаблақәа ркны ари ажәа спымлазеит.

Ари ажәа Цлоу ақытангы хацак идыруеит. Абри ажәа акыраамта сашьклацшуан, абас еицш икоу ажәа ирласны изыбжәази хәа. Уаха цьаргы испымлацацт. Хшазцшыз Б. Цьанашьяи ижәар акны мацк цакыла еитарсны ишазгәеицхәаз еилкаахеит. Ажәар акны иарбашьяла уи ажәа 40-тәи ашықәсқәа рзы ажәлар ркны иаха еицырдыруан ухәартә икоуп. Б. Цьанашьяи ажәа брыхра "ацаацәара иалалаз азғаб, шықәсык ашьтахь лтаацәа рышка даннарцхьо" ацакы амоуп хәа азгәеицоит.⁷ Ари ажәа ахаца усқан амехак тбаазар акәхарын еитарсны рхы иадырхәартә еицш. Сгәанала, ари ацакы зыкалазомызт ари ажәа ацхьатәи ацакы ыкамызтгы.

6. акánt: кынтк (кәармак).

Сыжә акánt амцуам, арахь икаауеит. Ажәа акánt спылеит Гәып-агәы ахаблафы инхо хацак иажәахәафы мацара. (игәат. 74 – ык.) Егырт ахаблақәа ркны ари ажәа аформа спымлазеит. "Акánt" ахатыцан

⁷ Б. П. Цьанашьяи Абхазско-грузинский словарь. Қарт, 1954 ш., ад. 12.

"кынтк" аформа Арасазыхь ақытан 64 – ык ауаацсыра ражэахэафы испылеит.

7. акэлабиса (агаза, инагам ауауы).

Акэлабиса рхэоит рацэак ззеилымкаауа изы. Ажэа акэлабиса Ацста ахаблафы инхо азэы иажэахэафы мацара испылеит, егырт ахаблақэа ркны испымлазеит.

Арасазыхь ақытан цшыык ауаацсыра (игэат. 30 – ык) излархэо ала "акэлабиса" дааа цакыкгы амоуп. Уи акэалмэта иеипшу, аха зыффы рацэак иееим хаскын башоуп.

Азбыбжа ақытан "акэлабиса" иасинонимны испылеит ажэа ақатқэым. Ажэа ақатқэым ахыччаратэ цакы атаны ара, афар рбызшэафы ауп иахызгэау. Ажэа ақатқэым Арасазыхь ақытан макыана иазгэатам.

8. агэрача (ахрышына зхындырхалоз алаба ау).
Агэрача_амацуртае ахрышына зхындырхалоз акэын.

Ажэа агэрача Ацста ахаблафы инхо азэы иажэахэафы мацара испылеит. Уи ажэахэауы зкынтэ исахаз хэа дигэалаиршэеит уа анкыа инхоз – Ахсалба Теиуаз. Егырт ахаблақэа ркны ари ажэа сдымлазеит.

9. акэартан (ахэыцкэа ма ацэқэа рлеишэа андырцэгалакь ари ажэа рхы иадырхэоит, ахыччаратэ цакы атаны. Иара аеы иакэтан аидара алатыргон).

Акэартанкэа рхэоит ацэқэа рзы.

Акэартанхша рхэоит ахэыцкэа рзы.

Ажэа акэартан Гэыц – агэы ахаблафы инхо хык ауаацсыра ирдыруеит. (игэат. 12 - ык).

Арасазыхь – агэы ахаблафы "акэартан" 4-ык ауаацсыра ражэахэафы испылеит. Егырт ахаблақэа ркны испымлазеит.

10. ачыиа (ацэама)

Ачыикэа рыхэшэ аныкалцоз сылхаануп. (№4, 2)

Ажэа ачыиа – цынцэла изыбжэатэу цхэыск лажэахэафы иазгэауоп. Егырт ауаацсыра ражэахэафы испымлазеит.

11. агаацыс (ацэакыал)

Агаацыс шаххызгы саб изымдырзеит (№31, 21).

Иахыа ацсуа диалекткэеи ацэажэашыакэеи алингвогеография аспект ала рытцаарақэа иахырылагамто гэыцэны игазар ауаны избоит абрака иаазгаз (иаазымгазгы) Арасазыхь ақыта адиалектте чыдарақэа. Избанзар, иахыа Арасазыхь ақыта абызшэатэ тагылазаашыа иаха ихартэааны ганрацэала итцааны икоуп.

Хатыр зкэу апхыауцэа! Абрака иаасгаз ажэақэа зэыр ихэаны шэахауазар сшэыхэоит Ацсуатцааратэ институт, адиалектологитэ лаборатория ашка адырра хашэтарц.

Лбаа иаазгоит Арасазыхь ақыта антысцаауаз сзыецэажэаз ажэа-хэауцэа рсиа:

а) Ацеиц-ахэы ахабла иатэу:

1. Адлеиба Мамка Мама-ица, 66 шықэса ихыцуан, 1990 шықэсазы сиецэажэеит.

2. Адлеиба Ира Никэала-ипха, 62 шықэса лхыцуан, 1990 шықэсазы слыецэажэеит.

3. Ахсалба Андреи Миха-ица, 47 шықэса ихыцуан, 1988 шықэсазы сиецэажэеит.

4. Ахсалба Раули Андреи-ица, 24 шықэса ихыцуан, 1990 шықэсазы сиецэажэеит.

5. Багателиа Гэыгэыца Уакыыл-ипха, 58 шықэса лхыцуан, 1990 шықэсазы слыецэажэеит.

6. Багателиа Иларион Ламшыацэ-ица, 36 шықэса ихыцуан, 1990 шықэсазы сиецэажэеит.

7. Габния Елона Беслан-ипха, 9 шықэса лхыцуан, 1990 шықэсазы слыецэажэеит.

8. Габния Уардышка Петиа-ипха, 80 шықэса ихыцуан, 1990 шықэсазы слыецэажэеит. Лдуinei лыцсаххэеит.

9. Габниа Нарсоу Беслан-ица, 8 шықәса ихыцуан, 1990 шықәсазы сиџәажәеит.
10. Дочиа Дима Борис-ица, 12 шықәса ихыцуан, 1990 шықәсазы сиџәажәеит.
11. Қәталиа-пқа-Цалкыиа Дес Реџеб-ицқа, 78 шықәса лхыцуан, 1989 шықәсазы слыџәажәеит. Лдунеи лыпсаххьеит.
12. Ломиа Бено Уаликәа-ица, 27 шықәса ихыцуан, 1990 шықәсазы сиџәажәеит. 1996 шықәсазы Уарча ақытан машәырла дтахеит.
13. Чхьетиа Баграт Машыкәа-ица, 63 шықәса ихыцуан, 1989 шықәсазы сиџәажәеит. Идунеи ипсаххьеит.
14. Цалкыиа Ианкәа Чанасы-ица, 86 шықәса ихыцуан, 1989 шықәсазы сиџәажәеит. Идунеи ипсаххьеит.
15. Цалкыиа Цьонн Нодар-ица, 14 шықәса ихыцуан, 1990 шықәсазы сиџәажәеит.
16. Цалкыиа Света Тата-ицқа, 51 шықәса лхыцуан, 1990 шықәсазы слыџәажәеит. Лдунеи лыпсаххьеит.
17. Цлакыиа Уанчка Ианкәа-ица, 61 шықәса ихыцуан, 1990 шықәсазы сиџәажәеит.

б). Гәып-агәы ахабла иатәу:

18. Ахсалба Адгәыр Пач-ица, 68 шықәса ихыцуан, 1988 шықәсазы сиџәажәеит. Идунеи ипсаххьеит.
19. Ахсалба Алиоша Адгәыр-ица, 38 шықәса ихыцуан, 1990 шықәсазы сиџәажәеит.
20. Ахсалба-Сабекыиа-пқа Зина Хәмаскыа-ицқа, 62 шықәса лхыцуан, 1989 шықәсазы слыџәажәеит. Цыныцла Азбыбжыа ақыта датәуп.
21. Ахсалба-Қацыиа Мимоза Рафет-ицқа, 16 шықәса лхыцуан, 1990 шықәсазы слыџәажәеит.
22. Бганба Нестор Хәажәы-ица, 77 шықәсазы ихыцуан, 1990 шықәсазы сиџәажәеит. Идунеи ипсаххьеит.

23. Бган-пқа Саида Цамбул-ицқа, 12 шықәса лхыцуан, 1990 шықәсазы слыџәажәеит.
24. Бганба Цамбул Мышыа-ица, 34 шықәса ихыцуан, 1990 шықәсазы сиџәажәеит.
25. Гәагыиа-пқа-Ахсалба Валиа Аџыу-ицқа, 58 шықәса лхыцуан, 1987 шықәсазы слыџәажәеит. Цыныцла Арасазыхь ақыта датәуп.
26. Гәагыиа Сарпион Шыапа-ица, 34 шықәса ихыцуан, 1990 шықәсазы сиџәажәеит. 1992-93 шықәса рзтәи, аџсуа-ақыртүатә еибашыраан дтахеит.
27. Каитанба Рамин Уанчка-ица, 12 шықәса ихыцуан, 1990 шықәсазы сиџәажәеит.
28. Каитанба Уанчка Махьал-ица, 65 шықәса ихыцуан, 1990 шықәсазы сиџәажәеит.
29. Шыакаиа Уанка Чагь-ица, 70 шықәса ихыцуан, 1990 шықәсазы сиџәажәеит.
30. Қацыиа Фирон Гәџы-ица, 68 шықәса ихыцуан, 1991 шықәсазы сиџәажәеит. Идунеи ипсаххьеит.
31. Қацыиа Пата Кычын-ица, 67 шықәса ихыцуан, 1994 шықәсазы сиџәажәеит. Идунеи ипсаххьеит.
32. Дочиа Мушьни Гьадлач-ица, 63 шықәса ихыцуеит, 1994 шықәсазы сиџәажәеит.

в) Арасазыхь-агәы ахабла иатәу:

33. Гәагыиа Тамаз Махран-ица, 16 шықәса ихыцуан, 1989 шықәсазы сиџәажәеит.
34. Ломиа-Ахсал-пқа Галиа Пач-ицқа, 50 шықәса лхыцуан, 1990 шықәсазы слыџәажәеит.
35. Лагәлаа Нелли Омахь-ицқа, 68 шықәса лхыцуан, 1990 шықәсазы слыџәажәеит.
36. Нанба Илиа Дигәа-ица, 86 шықәса ихыцуан, 1987 шықәсазы сиџәажәеит. Хәажәкырамза, 1998 шықәсазы идунеи ипсахит.
37. Нанба Қымса Мажьагәа-ица, 79 шықәса ихыцуан, 1987 шықәсазы сиџәажәеит. Идунеи ипсаххьеит.
38. Нанба Руслан Қымса-ица, 44 шықәса ихыцуан, 1990 шықәсазы сиџәажәеит.

39. Ҳафым Иура Грыца-ица, 49 шықәса ихыцуан, 1990 шықәсазы сиџәажәеит. Идунеи ицсаххьеит.

40. Ҳафым Маруша Цагә-ицха, 71 шықәса лхыцуан, 1990 шықәсазы слыџәажәеит. Лдунеи лыцсаххьеит.

41. Ҳафым-пха Кристина Жора-ицха, 12 шықәса лхыцан, 1990 шықәсазы слыџәажәеит.

42. Ҳафым Сирбеи Пач-ица, 52 шықәса ихыцуан, 1990 шықәсазы сиџәажәеит.

43. Ҳафым Дима Сирбеи-ица, 12 шықәса ихыцуан, 1990 шықәсазы сиџәажәеит.

44. Ҳафым Лариса Сандра-ицха, 65 шықәса лхыцуан, 1990 шықәсазы слыџәажәеит.

45. Тхаицкә Нур Уасил-ица, 54 шықәса ихыцуан, 1987 шықәсазы сиџәажәеит. Идунеи ицсаххьеит.

46. Тхаицкә Севериан Елызбар-ица, 42 шықәса ихыцуан, 1990 шықәсазы сиџәажәеит.

47. Тхаицкә Барфын Бида-ицха, 47 шықәса лхыцуан, 1990 шықәсазы слыџәажәеит.

48. Ломиа Вова Солдат-ица, 65 шықәса ихыцуан, 2003 шықәсазы сиџәажәеит.

г) Ҳафымкыт ахабла иатәу:

49. Ҳафым Ацта Цына-ица, 78 шықәса ихыцуан, 1987 шықәсазы сиџәажәеит. Идунеи ицсаххьеит.

50. Ҳафым Володиа Цамфер-ица, 61 шықәса ихыцуан, 1987 шықәсазы сиџәажәеит. Идунеи ицсаххьеит.

51. Ҳафым Гәыли Цумка-ицха, 35 шықәса лхыцуан, 1990 шықәсазы слыџәажәеит.

52. Ҳафым Сурам Шыаликәа-ица, 12 шықәса ихыцуан, 1990 шықәсазы сиџәажәеит.

53. Ҳафым Гәырам Шыаликәа-ица, 11 шықәса ихыцуан, 1990 шықәсазы сиџәажәеит.

54. Ҳафым Бабусиа Кәач-ицха, 66 шықәса лхыцуан, 1990 шықәсазы слыџәажәеит.

55. Ҳафым Уаликәа Башь-ица, 54 шықәса лхыцуан, 1990 шықәсазы сиџәажәеит.

56. Ҳафым Таликәа Гәыгә-ицха, 54 шықәса лхыцуан, 1990 шықәсазы слыџәажәеит.

57. Ҳафым Гарри Гәыгә-ица, 28 шықәса ихыцуан, 1990 шықәсазы сиџәажәеит. 1992-93 шықәса рзтәи, ацсуа-ақыртүатә еибашьраан дтахеит.

58. Ҳафым Ладикәа Башь-ица, 72 шықәса ихыцуан, 1990 шықәсазы сиџәажәеит. Идунеи ицсаххьеит.

д) Ацста ахабла иатәу:

59. Ахсалба Володиа Пач-ица, 68 шықәса ихыцуан, 1990 шықәсазы сиџәажәеит.

60. Ахсалба-Инацшь-пха Бабилла Махаид-ицха, 64 шықәса лхыцуан, 1990 шықәсазы слыџәажәеит.

61. Ахсалба Зураб Роман-ица, 18 шықәса ихыцуан, 1988 шықәсазы сиџәажәеит.

62. Ахсал-пха Марусиа Миха-ицха, 49 шықәса лхыцуан, 1989 шықәсазы слыџәажәеит. Лдунеи лыцсаххьеит.

63. Ломиа Шыалуа Уакыыл-ица, 49 шықәса ихыцуан, 1990 шықәсазы сиџәажәеит.

64. Ломиа Мыша Уакыыл-ица, 67 шықәса ихыцуан, 1990 шықәсазы сиџәажәеит.

65. Ломиа Сосо Мыша-ица, 28 шықәса ихыцуан, 1990 шықәсазы сиџәажәеит.

66. Ломиа Разген Шыалуа-ица, 18 шықәса ихыцуан, 1990 шықәсазы сиџәажәеит.

67. Ломиа Анзор Мушьни-ица, 19 шықәса ихыцуан, 1990 шықәсазы сиџәажәеит.

68. Торчуа Мыша Цақа-ица, 55 шықәса ихыцуан, 1990 шықәсазы сиџәажәеит.

69. Қәтелиа Акәын Зафас – ица, 90 шықәса ихыцуан, 1987 шықәсазы сиџәажәеит.

70. Қәтелиа Руслан Сериожа-ица, 14 шықәса ихыцуан, 1990 шықәсазы сиџәажәеит.

71. Чхьетиа Дима Баграт-ица, 30 шықәса ихыцуан, 1990 шықәсазы сиџәажәеит. Иахьа дынхоит Уарча ақытан.

72. Чхьетиа Сандра Шугьан-ица, 82 шықәса ихыцуеит, 2001 ш. азы сиџәажәеит. Идунеи ицсаххьеит.

АРАСАЗЫХЬ АҚЫҒА АҒАКЫРАДГЫЛ (АСХЕМА) ИАЗКНЫ

Арасазыхь ақыға Очамчыра араион иацанакуа қытоуп. Уи рацәак идуум аңсуа қытоуп, ишьтоуп аҭада-мраҭашәаратәи ахәҭа иатәу Уахәцкыи ашьха ашьапаҭы. Амрагыларахь ала иадуп аҭабла Аҭампазра, алада – ақыға Гәың, амраҭашәарахь – ақыға Тхына, Улыс азиас, ақыға Уатаң.

Арасазыхь ақыға амҭа хада ахы акуеит Очамчырей Ткәарчали еимаздо амҭа хада аҭынтә, Гәыңтәи абжәаратә школ аңхьа. Арака аҭакырадгылтә еихшара ихәмоу ала иаххәозар, х-хаблакны еихшоуп: Гәың-агәы, Арасазыхь, Арасазыхь-аҭбатәи. Хара, аңсуа-қыртүатә еибашьра калаанза ажәлар рхы иадырхәоз аиланхарта тың хадақәа рыхьзқәа шьаҭас иганы хәҭаблак алаҳкааит: Аҭеиҭь-ахәы, Гәың-агәы, Арасазыхь-агәы, Хәҭымқыт, Аңста.

Иахьа Хәҭымқыт аҭаблаҭы азәгы дынхазом, Аңста аҭаблаҭы ңшь-тзрак ыкоуп. Егьырт аҭаблақәа ркны 60 тызра иреихазам. Арасазыхь ақытан акыр шықәса инеиҭынкыланы аус ауан абарит цхыртатә шахта. Абарит амоуп Қәабал хәа иахьашьтоу Аңста аҭаблаҭы.

Ицәыргоу асхема интырхәацааны еиқәыршәам. Асхема шьаҭас иамоуп ақытан иқәынхоз ажәлар ихартаз аинформация.

Асхема аиқәыршәараан аңхыраара калцеит Хәш-пха Астанда Шьалуа-ипха

АУСУМҢА АЦЦА (ПРИЛОЖЕНИЕ)

I. Ажәабжьхәауы Илия Илия изкны.⁸

Рапхьаза Илия Илия ионы сәеит рашәарамза (иунмза) 1987 шықәса рзы. Апхын-мра хааза ипхон, мацкгы ишоуран. Аха Уахәацкы ашхантә иаиуаз ацша-ласи, ахьача-хьачахәа илеиуаз Мықә азиаси ахауа дырласын, ашоура хены икан. Лбаа-Арасазыхь, Сасран иқьацта хәа иахьашьто адгыл шьақьастарара сықәлан снейуан. Сышнеиуаз аихатә гәашә сынәадгылеит, агәараҭагь сыҭацшит. Агәара кәындхәк акны, амҳара иаҭакасаз абарца-лакә дыцатәаны, акалаҭ ашышра даҭын быргк.

Апсуаа ишыркәзшьо еицш, "ацшәма" хәа ҭымткәа, агәара сҭалан иааигәа санней: "бзиа шәуит" схәан ҭаастит. – Кох, агәарц уҭамлазеи, узлааиы? – ихәан дцыхза илабашьа найцаргәа дәагылеит. Абра иалагеит Илия Илия сарей хәибадырра.

Амҳара аганахьшәа, амрагыларахь аҭы рханы игылан ҭнейагылак, хыхь ҭәтәы-ҭнны. Шамахамзар Илия Илия сарей убра хыхь хәиқәшәалоит, ажәабжьқәа сзейҭейхәалоит. Чеицьыкала- "уаха крысфом абаржәы крумфар" – ихәалон.

Сара исаҳақәахьан ари абырг ажәабжьқәа рхәара дышрызқазаз. Аха иара, сара сиздырзомызт акнытә, уажәы, "иасхәарызеи, дызустәдашь?" хәа днацшы-аацшуан. Иара дсәзцаанза сара сызустаз, саб ихьз иасхәеит (дара еибадыруан азы,) нас иаргы иаҳа ицсы ааивигейт. Ажәакала, саб ихьз ахьысхәаз даара исыхәеит хәибадырраҭ. Уи аахыс, иара ибзоурала

⁸ Ажәабжьхәауы Илия Илия изку сыгәҭахәыцрақәа зәит 1995 шықәса рзы, аха уи акьыцхь иабаанза ицсәзаара далцит.

ашәкәы. ианысцахыу ажәабжықәеи, агениалогиятә
хәамтақәеи акыр ыкоуп.

Ажәабжықәа рхәара азказа ду, Илиа Нанба
ихәамтаны ари ашәкәы акны иаазгаз агәра хнаргоит,
уи дхәыцаахыс аґапыцтә хәамтақәа дахьрызәлымхаз
адагы, аоратортә казара шилоу. Уи еснагы ажәа
еиґекаа хатыр изақәуп. Исгәалашәоит, нанхәамза
1989 шықәса рзы, "Иашьаки иахәшьаки" хәа ажәабжы
анысзеитәихәоз иажәа шхациркыз атәы. Ускан уи
абас ихәеит: "Иашьеи иахәшьеи ртәы уасхәару,
апхәысхәара ицаз итәы уасхәару? "Абри азцаара
сара иакәнысбаалоит жәытә-аахыс апсуаа иапцаны
ирымаз ажәа сахьарк ачыдарақәак. Иара, "Иашьаки
иахәшьаки" ирызку ахәамтаґы, ажәабжыхәа
дахирбоит ажәала ақәаб азна азы (акәац зтаз)
агәарахәа, мцада изыршыз афырхаца лхаґсахьа.⁹

Илиа Нанба ишихәо ала, ажәа амч ахьпыршәоз
ацәгыи абзиеи ркны акәын. Ацәгыагы абзиагы ари
ажәабжы аґы ихәоуп ицыру, итышәынтәалоу ажәала.

Убри акәхап схаца схәыцраґ абарт ацәахәақәагы
зырґыхаз. Урт арака иаазгоит, ажәабжыхәа Илиа
Нанба иагыизыскуеит:

Цсуа қытак са сахьалаз,
Абырг дсықәшәеит ДЫШЛАНЫ.
Ажәабжык сеихәарц са сахьихәаз,
Абас сеихәеит сеилкааны:
" Иашьеи иахәшьеи ртәы уасхәап,
Нас апхәызбахәара ицаз итәы.
Иагы сажәабжы бзиа здыруа,
Абар дахьыкоу смаца аитцбы."

⁹Ахәамта шәахәацш ари ашәкәы ад. 17 акны.

Илиа Нанба иажәабжықәа зегьы ирхылцуа
ашьтыбжықәа (зны-зынла ирмазо) иласуп, аха
рыкапан дууп. Насгы, иажәа еиґекаа гәыпцәарада
уазызыролартә икоуп. Еснагы ажәала, иихәо
ирцабыргуеит. Насгы иґцәажәараан игәоутоит (зны-
зынла иширмазоугьы) иихәауа ихата дшазыкоу. Уи
сара игәастеит иара ихы иаирхәоз ажәаґка алагы:
"Ала анынцәа абга шәарыцара иргоґы".
Хәиґцәажәара акны, ажест иара иказшьаны исымбеит.

Илиа Нанба ажәабжықәа рхәара адагы, казара
дуны илоуп амґы акны ауастара. Ашыц иалхны
иара икаитцоит аґацха маґәахәқәа: амхацә, аґьам,
ачакәа, ачамскыл (иара ихәашьала), апкәыл, аныга,
апшыца, акалаґ ухәа убас егыртгы.

Исгәалашәоит, зны Илиа Нанба саниґцәажәоз
исзеитәихәаз гәалашәарақәак. Ускан зегьы сқьаад
анцара саґын. Сызхьымзаз акы азы сиязцаарц
"шәара" хәа схы аниқәысклак: – Дад, са схаан,
Таташ хәа иказ Бардгә Маршьан иґаца лакәын
"шәара" хәа зархәооз. Уи дырцаоын, сара уи салакам,
– ихәон иара.

Зны афтобас аґы уаби сареи хәикәшәан, "цәык
стиуеит, иаазхәо зәыр дыудыруозар?" – ихәан
дсизцааит. – Изеипшроу?-схәан: "Цәы-назаазоуп,
иапшьуп, шықәсык исырцәаґәахьеит" – ихәеит. –
Изуґиуеи? – ихәан, ашьтахькантә азәы ґааитит. –
Ацыхәа арцысзом, – ихәеит уаб, итәаз зегь
хааибараччеит.

Хыхь хәхьтәаз абарца акынтә, такәы илакәхьаз
амра сназыпшит, соыга сқьаад инақәцан. – Бара
хасас иызкрицәырга – ихәан, ашә аартны иааиуаз
ипшәма ибжы налықәиргеит Илиа. – Аа, ари абас
ауп ицәажәашьа, иидыруаз абзеақәа ихаштзет. Анґ
лафқәак умдыруаз иухаштхьома? – лхәан, ипшәма
дцааит. Сара соыга шьтысхаанза иаргы такәы

дхэыцит, нас дналагеит: "Урт ракэым, макъана ус хнеилап. Алаф агэгы узтазароуп..."

Агырқәа, ашәанқәа, ақартқәа, дара ҳаргет. Арзынба иихәо, уа? – дсазцааит дысәаңшуа. Нас "ишыдыдуа қәа ауам рхәоот" – ихәан ажәәан аца днацаңшит.

Аамта ахәларахь инеиуан, "нанхәамза 9, 1992 шықәса" хәа сбгыцқәа руак акны иананысцоз.

Уажәы шытахька снаскъаны исгәаласыршәозар, ажәабжықәа рхәара иазказаз Илия Нанбеи сареи ҳайқәымшәеижытеи 23-мзы цуан. Ацсуа-ақыртүатә еибашьрагы еилгеижытеи 11-мзы цуан, аха Илия Нанба, аибашьра ашытахь иецаәжәара даара иуадааын. Зегы рыгәқәа хәын, ршьара иқәкьан икан. Аха абырг изы ашлара архынхәыга аныкам аамтазы, абзазара агәахәа инаҗап хәа ишьаны иецаәжәара сгәаҗит. Аены амра кажжы ипхон, ахауа хьантан. Егъарааны снеиргы, Илия Нанба хыхь, ионы абарта дыцатәаны дуасто дысбон азы, уажәгы сышиашаз уахь сыухалеит. Саниба: "Ҳақкәын дааит" – ашоура имч шилнаххьаз удырратәы ибжыы ааиргеит. Снапы сымхуа "аибашьра сацәынхеит, аха абри ашоура сацәнымхар калап шыта" – ихәеит иара. – Макъана шәышлазам, шәыгәгәоуп, ҳаргы шәахтахуп анысхәа: "Уи акәхап, накгы уааи рхәом" – ихәеит. Нас иара дзықәиаз арымз ашка снаскъаны снатәеит. Ус, "абарт ҳажәа еицакқәа анцаны ишәгоит, аха изхәартозеи, кыр иацсоума? – ихәан дсазцааит.

– Ижәытәу ҳабацәа рбызшәа еилаҳкаар хтахуп, насгы имызырц азы ашәкәы ианахцоит.

– Уи ызхьеит, ицсхьеит, уажәы аилкаара уадаоуп, – ихәан ихы дааоахеит. Нас ашьшьыхәа дынәықәтәан, "акы уасхәашан" ихәеит. Пытрак дхәыцуан, сара стәаны сизызыроуан. Сшызыроуаз

гәато, ибжыы аархәыцзаны "шыта ускәатцроп, абри счымазара схахьы ицеит" – ихәан, иаргъа напы ихы инадикылеит. Инапы ихы ишадкылаз такәы дхәыцуан. Сара, акы сеихәарц итахны дхәыцуазар, издыруада хәа стәаны сизыңшуан. Тынчразан. Ус ацәажәара деиталагеит: "Зны, садызцалааи умбои, сабду сиязцааит "Уаб ихъзыыз?" хәа. Идыруеит хәа сыказамыз-ты, аха идыруазаарын. Қәаҗала ихъзын.

Уажәы ҳара рацәак иахгәалашәом, аха Ацсны Асовет мчра анааиз инаркны Илия Нанба ақыта усқәа жәпакы инапы рылакын. Иара дреиуоуп, рацхьаза Арасазыхь ақытан аколнхара аиҗкаара зыбаба адызцаз ауаа. Аамтала, икан бригадирс даныказ, афермаҗ еихабыс аус аниуаз. Ари сара исаҳахьан, иара ибзианы дыздыруаз абыргцәа ркынтәи.

– Иарбан усыз, анкьа Арасазыхь шәнапы злакыз? – енак (аены хәашан) саниазцаа: "Иахьа цсылманмшзам, исызуахәом" – ихәеит. Ашытахьы излеилыскааз ала, иара изы ацшьаша – цсылманмшуп, ахәаша – қырсанмшуп.

Лацарамза (май) анцәамтаз, 1995шықәса рзы Илия Наба ионы сынкылсит. Аены меышан. Агәашә акны сызбаз аобатәи ицшәма Жьения (Ак-пхауп) ацсшәа аасалхәан, Илия дахьықәиаз сналгеит. Уи уажәы дықәиан хыхь, армарахьтәи ауадаҗ. Иханшәа, атзывараҗ икнахан саатки, ахауа гәаҗагаки. Саныныонала, исаат ахьыкнаҳаз икныхуа "бзила уаабеит" – ихәеит. Исаат иашоу иашаму ааилкааны: "Цәа-фарак сыман сыбаоқәа рахь ицет, (пытрак ашытахь) уара иутахыи иуахарц" ихәеит. – Ус шәысбарц сааит, – схәеит сара. – Ааи, Қьеч иысаат,¹⁰

¹⁰ Қьеч иысаат хәа аныхаҗ имнеикәа иара ус ишәиуан – абас ихәоит Нанба Илия.

абарт ҳаизыуаан ҳаныказ, ақыртқәа агырқәа, анхара
рыртеит, иааит. Уожәы ақыртүа ихароп, иуаажәлар
ааганы ихаланирхахъан. Мчыла иысгоит хәа далагеит.
Икаи́мцар акәын. Агырқәа арауп ҳахъиыз рхәар ас
рыхъуамызт. Сара ишысдыруа уыс оуп, лассы
ирхаштуам. Арт җацәоуп.

Аҗынҗытәылатәи аибашъра дузза анцоз (1941–
1945 шықәса рзы), Илиа Нанба Ба́тым арра – мацура
ихигон. Урт ашықәсқәа игәаларшәо иара ихәоит:
"Аибашъра сыкан җахъа, җешықәса, (ишъамхы сырбо)
аҗкарста уымбо. Исыхъуа иалагеит. Асдвиз акны
аус зуан. Авариа калет. Амахә хжәан асталба
адацқәа иалаҳаит. Асы шытоуп, асоура иафуп. Хәык
ҳаицын. Асталба абет, иықәымлеит агьырт. Са
сықәлет. Аикәаҗа скәынхәалан. Асталба излахалоз
акәыхти сышъацан схалан аикәаҗа аныскъа, дацк
иафацан абра сасит. Ашъа кастәет, магәк азна. Ари
ахъыкалаз Ба́тым ауп. Аҗареццәа ракеын уа аихарак
инхоз.

– [Аҗсуаа нымхазоз убыскан уака?] – сиязцааит
сара.

– Инхон. Кәыҗбак дыкан, мариакын иара. Иыхъз
сгәалашәом.

Нанба Илиа игәалашәарақәа иара идунеи иаакәу
зегъы ирызкыу гәалашәарақәоуп.

Иара ианигәаҗа – уагьирхәыцуеит, уагьирьччоит,
уагьирцәыуоит. Уи игәалашәарақәа иара убас
Арасазыхъ ақыта атоурых иадхәалоуп. Арасазыхъ
ақыта ацәажәашъа атцааразы иара ақыта
атоурыхгъы, адемографиатә җагылазаашъагъы,
агеографиатә җагылазаашъагъы иазхъаҗштәын. Убри
акынтә уи иадхәаланы Нанба Илиа исеихәаз ацакы
ду аманы исыҗхәзоит, абракагъы иаазгоит: "Аргәын
Агамет ифаҗхъа араса гылоуп, азыхъ ыцыцуеит.
Убрантә иаауеит Арасазыхъ ахъыз. Арасазыхъ –

лбаа, җхала хәа икоуп. Җхала гәыҗоык ауаа ааны
иахъынхаз азы Гәыҗ хәа иашътан. Асовет мчы
шъақәгылаанза ари адгъыл Маршъан Алмахсит инапы
акны икан. Нас Гәыҗ-агәы ахъзыртцеиты. Ешқыт
ахъзгъы – Гәыҗ ахъзыртцеиты. Ускан ара ауаа мацын.
Маршъанаа ыкан, Шамбақәа ыкан, Цыбаа ыкан,
Кәакәбаа ыкан, Җаҗымаа ыкан рхәеит. Маршъанаа
рабацәа Дал инхон, урт уа Дарыкәиҗацәа хәа
ирышътан. Арасазыхъ инхоз – Мзалеиҗцәа хәа
ирышътан. Арасазыхъ инхоз Маршъанаа раб амза
алеимҗаз диит. Убри азоуп Мзалеи зырхәаз."

Нанба Илиа излеигәалашәо ала, Арасазыхъ инхо
Дочиаа – җаскәаҗиҗацәа хәа ирышътан.

Исгәалашәоит, Илиа даныҗсуаз аламҗалаз
исзеитеихәаз даеа жәабжъкгъы: "Уахәацкы, нас
Соиҗсарала Далка уылбаауан. Уантә Аҳароа-х ала
ихытны ицон. Убыскан җычран иказ. Са схан
Лагәлаа Пашә Карачы ицоз дрыцон. Рәызцәагь
ршъит, Дамеи хәа Җаҗым. Пашә дынхеит."

– Иухоумырштын, ацәажәарақәа зегъ еиҗшым.
Иаҗаху, иахъаҗаху. Утәы уҗылари иузымдыруа рхәот.
Ашъхац шәымами, аха иубар иудыруама? Аа-а!
Сеихада еигәышәда скәасқъа хәчы – акәтаҗ азы
ирхәон. Абра иеааникылан аҗахмада, хәыцрак дшагаз
иудырратәы җытрак дцаакәкәала дтәан. Ускан ихы-
иҗы сара ианысбаалон жәларык рхъаа, ргәакра. Ус,
"Ее дад – ихәан инаҗицеит, – абра зны апап дааит
аҗар инаҗырц. Са исымуит, сыбналет. Қымса рыцҗа
динаҗит, сахәшъа динаҗит".

Амра аҗашәара аеазнакуан. Аха аҗсуа бырг
иажәабжъқәа сара сзы иреиҗу җсыршъага ыкамызт
азы агылаара сҗахымызт. Ус аҗша хъшәашәаза
сзамоа инахъысит, саргъы сәагылан сҗынасхеит.
Ашҗа сынҗыцуан еиҗш, "җахъатәи азакәан калозар
садгылоит, исызрахә" – ихәан ихы аасызирхеит.

Илиа Дигәа-ица Нанба хылтшътрала, зтоурых трагедиоу асазуа жәлар дрыткарын. Ицсы танацы илажж дцон асазуа жәлар рмыкәмабарақәа. Асазуа жәлар рмыкәмабарақәа ирыхъаны иара ихәамтақәагы сыцәмацхеит. Иара ибзианы иидыруаз, аха дызламцәажәоз зегъы игәхаштрахь исзырхом, игәы итацәахны имаз рацәан. Ашәкәы исзанымтақәа адамра итеигалаз рацәоуп.

II. Ахсалба Адгәыр изкны

Ашьхаазара аус бзиа ибаны, акыр шықәса уи амац азыуаз аарыхы дуун Адгәыр Пач-ица Ахсалба. Уи зхатәы бызшәа ибзианы издыруаз, уи ажәытәтә чыдарақәа мацымкәа изцәафаз ажәахәафын. Ажәабжъхәара рацәак дазказамызт. Аха ицытәцәа-пытәцәаны иихәоз иажәала зәапыц гәгәаз азәы иакәын. Избанзар, уи иажәақәа — икәафны, аха акапан дуны, ацстазаара апышәа акынтә иаауаз ажәақәан. Иажәақәа ргырак цъара ситуация чыдак иадхәаламкәа, ус баша ихы иаирхәазомызт. Ихдыррафы ицәахын абызшәа абеиарақәа зегъы. Афапыци, адырреи, аилкаареи змаз уафын хәа избахә рхәоит. Иара, сара саб шиакәызгы, иказшәа, ицәажәашәа ажәлар иаха ирдыруан, сара сааста. Ус шакәыз сара еилыскааит Нанба Илиа саницәажәозгы. Зны Нанба Илиа ихәеит: "Кәазантәи автобыс афы уаб дсазцааит: "Цәык сстиуеит, иаазхәо зәыр дудыруазар" — хәа. — Изеипшроузеи, — схәан. — Цәы-назаазоуп, иацшъуп, шықәсык исырцәагәахьейт, — ихәеит. — Изутиуеи?-ихәан ашьтахъкантә азәы фәаитит. — Ацыхәа арцысзом, — ихәеит уаб."

Адгәыр ихәамтақәа ркны еснагь исахауан ауаа рхылтшътра шеибаркыу, ашьхаазара иадхәалоу ажәақәа, ухәа убас ицегъы. Абрака иаазгоит ашьхаазара иадхәалоу, иара икынтә исахахъаз ажәақәа:

1. **Адрацъра** — ашьхацқәа ашьхымза итытны ианеилафынтуа — идрацъуеит рхәоит. Ашьха аныдрацъуа амш цәгъахоит аанагоит.

2. **Ахыссәха** — шьхацшын асаранцъ ахырчара иамырхуа ауп.

3. **Ашьыб** — ашьхацқәа азын ирфо рхәы, иоежъуп.

4. **Акәац** — 12 рамка зтагылаз ашьхымза "акәац" хәа дашьтан.

Иара икынтә исахахъан, ацхъазарахъз — џба иавариантны ацхъазарахъз — афына. Иаххәап: абри акәмаан ала афына сзааг.

Саб цсаца бзиа, ицсы антаз сгәы нцәахәцас дыштапхоз уажәы ауп ианеилыскаауа...

Алагырз амцхә каумтәан, мамзар уаб цхыз дубазом, — хәа Сарпион¹¹ иансеихәоз, саб амаша дтаргыланы анышә икәыцсара иафын агәылацәа.

Абцарамза 14, 1989 шықәсазы акәын. Амш бзиан, амра цхон, сара стәаны ауаз ажәа ацысзон:

Иаамтоуп шьта хәа ишьаны,
Уара уцеит хәаныжъны.
Иаарласны, абас игәагыны,
Ацыхәтәан иухытцт уа уцсы.
Изугәагы иаарласны абас ацара,
Изутаххеи ауаз ажәа ацысцарц сара.
Хәацым Володиа дназлаз азәырфы,
Ауау ашәагь узырхәеит уара.

Ухшара шеибгаз цъанат,
Хәибашьра иалымцшыз игәац.
Уара уоуп саб насыц змаз,
Асабицәа ртахара зымбаз.

¹¹ Сарпион Шьапа-ица Гәагыи — 1992-93 шықәса раан ақыртқәеи ацсуааи реибашьрафы зыцсадгыл ахьчаразы фырхатцарыла итахаз, Леон иорден занашьоу, Арасазыхъаа рцеицәа дреиуоуп

III. ХАҶЫМ ВОЛОДИА ИЗКНЫ.

Шьтрала забацәа Кәбантәкәаз Хәҗым Володиа Арасазыхь ақытан диит. Ари ашьха қыта иалиааз Володиа данеыжәыз – дыеказан, даныкәашоз – акәаркәашья дабызан, данцәажәоз – иґы "ахьы тыцуан" ззырхәоз иакәын. Ишдыру еиґш, ажәлар рхы иадырхәоит дара рґышәеи рдырреи иарґиаз иґсабаратәым амаза бызшәақәа¹². Убас Хәҗым Володиагы дызлацәажәоз ибызшәа хаґа (аґсшәа) инаваргыланы ихы иаирхәон ажәлар рґышәеи рдырреи иарґиаз иґсабаратәым аґыс бызшәа. Абрака иаазгоит, 1987 шықәсазы иара, аґыс бызшәала исзеитеихәаз ажәабжь хәыґ¹³: "Дыфакафан Езыгәфа-ґхафа Тафацмафарификафа. Дыфақәсыфан дыфаґафан дахьынфакафаґафаз лышьфахәа-фаґыфаґафан кәґарфа-шәкафа тафаґсафит. Езыгәфа-ґхафа Тафацмафарификафа дырдфахафас илыфамафан афалыуфа, лафасафахафак лыфанафапыфа иафаханфа. Аґбафа шафахафа хафаґафас илыфамафан. Лафахәафа афаґыфаґафан мыфашәгәыфагәырфаґафан. Аафазаафамгафа азфаґыюфалафа Тафацмафарификафа. Афабасфа дафакафан Тафацмафарификафа".

Аґсны еснагь иадыруан Анцәарныхәара знапы алакыз ауаа: Қысқының Гогәуа – Лаґа, Даниел

¹²Урт амаза бызшәақәа гәыґоык ауаа злеибадыруа даәа гәыґқәак изларзеилымкааша хәа иаґцоу иґыдоу бызшәақәоуп (шәрыхә. Д. И. Гәлиа VI ат. Иґымґақәа реизга. Акәа – 1986 ш., ад. 293. А. С. Кишев "Способы образования тайных языков адыгов" аж. "Известия" XVI, Тб. 1988ш., ад. 53-68).

¹³Ари ажәабжь хәыґ аґсышәала шәахәаґшыр шәылшоит ари ашәкәы аґы, анґамґа №19 акны.

Қаґаиа – Арасазыхь, Уартан Чанба – Азәыбжьа, Шьалуа Асланзиа – Арасазыхь, Бадра Акшба – Азәыбжьа ухәа убас егьырґгы. Абарт рхыґхьазараґы дыкан Хәҗым Володиагы. Володиа иакәын акыр шықәса инеиґынкыланы хәра хґаацәа Анцәа хәа изныхәоз.

Хәҗым Володиа илаз акәашаратәи ашәахәаратәи казара иабзоураны аґсуа жәлар ркультура ахьз акыр иґигахьан. Уи далан аґсуа кәашаратә ансамбль "Нарґаа". Гастроль хәсабла иара дызлахәыз ансамбль Тырқәтәыла иґахьан. Иара убас дґахьан Урыстәыла иаґанакуа ақалақьқәа жәпакы рахь. Хәҗым Володиа иґсґазаара далґит 2004шықәсазы, Акәа ақалақь.

Ажәа еиґкаа пату ззақәыз Володиа Цьамфер-иґа ижәлар рыгәґаны хәтыр ду шиқәу даанхоит. Ашьха роаш иаґыаз иашәақәагы арахь иаанхоит, урт ес-ииуа ирыцилап, ес-иґсуагы ирыґыґслап!

АХҚӘА

Ақхыажәа.....	3
Ацеиць-ахәы ахабла иатәу анцамтақәа.....	5
Чхьетиа Баграт ихәамтақәа	5
Анцамта № 1	5
Анцамта №2	6
Гәып-агәы ахабла иатәу анцамтақәа.....	8
Ахсалба Адгәыр ихәамтақәа.....	8
Анцамта №3.....	8
Ахсалба-Сабекыиа-пха Зина лхәамта	10
Анцамта №4.....	10
Ломиа Тыкәа ихәамтақәа.....	11
Анцамта №5.....	11
Анцамта №6.....	12
Анцамта №7.....	12
Анцамта №8.....	13
Дочиа Мұшьни ихәамта.....	15
Анцамта №9.....	15
Ауады қыиа икәахьча.....	15
Арасазыхь – агәы ахабла иатәу анцамтақәа.....	17
Нанба Илиа ихәамтақәа.....	17
Анцамта №10.....	17
Анцамта №11.....	24
Анцамта 12.....	25
Азлагарахьча.....	25
Анцамта 13.....	26
Нанәа Арасазыхь ишықәнагалаз.....	26
Нанба Қымса ихәамтақәа.....	28
Анцамта 14.....	28
Анцамта №15.....	29
Тхәицкә Нур ихәамтақәа.....	31
Анцамта №16.....	31
Тхәицкә Севериан ихәамтақәа.....	32
Анцамта 17.....	32
Ломиа Алиоша ихәамтақәа.....	33
Анцамта №18.....	33

Ушьапы ацысха алцыз цышьа смәви.....	33
Шьакаиа Уанка ихәамтақәа.....	36
Анцамта №19.....	34
Анцамта №20.....	34
Хәцым Мышьа ихәамтақәа.....	34
Анцамта №21.....	36
[Ухьз утаацәа ишцарыпшааи, ишцаухьзырцеи?].	36
Ацста ахабла иатәу анцамтақәа.....	37
Чхьетиа Сандра ихәамтақәа.....	37
Анцамта №22.....	37
Чагә, Алма Ачба иышьтәа иарә ишыиҗәитаз.....	37
Ахсалба-Инапшь-пха Бабилла лхәамтақәа.....	39
Анцамта №23.....	39
Анцамта №24.....	39
Тәмыр Инапшь асабаләа дшажьаз.....	39
Ахсалба Рома ихәамтақәа	41
Анцамта №25.....	41
Цьанхәат Җамшь.....	41
Қәталиа Акәын ихәамтақәа.....	43
Анцамта №26.....	43
Хәцымқыт ахабла иатәу анцамтақәа.....	44
Хәцым Апта ихәамтақәа.....	44
Анцамта №27.....	44
Анцамта 28.....	47
Хәцым Валодиа ихәамтақәа	50
Анцамта №29.....	50
Ацыс бызшәа аҗаурых.....	50
Анцамта №30.....	51
Асас иыхьыз.....	51
Бганба Мисор ихәамтақәа	53
Анцамта №31.....	53
Анцамта 32.....	54
Базала Ламиа ауаа шижьоз.....	54
Ахсалба Артиом.....	55
Арасазыхь инхо аҗсуаа ражәахәа ачыдарақәак.....	55
(алингвогеография аспект ала).....	55

Ахсалба Артиом Адгәыр-иңа

АРАСАЗЫХЪАА РАЖӘАХӘА

Ахсалба Артем Адгурович

РЕЧЬ ЖИТЕЛЕЙ С. АРАСАДЗИХ

*Компиутерла акьыгхь иазирхиеит: Асазба И. Н. Ашәкәы
ацәа иану Арасазыхь ақыта асахьа ирмазеит Қаңьаиа Рамин
Харун-иңа.*

Атцаарадырратә редактор Е. Қь Кьылба
Арецензент Л. Х. Саманба

Аформат 84X108 1/32. Икацәкьоу кьыгхь бғыыц 2,75.
Иныкәыршшу кьыгхь бғыыц 4,62. Атираж 200. Аґацаңка № 504.

Аңсны Аҳәынтқарра
"АКЬЫГХЬ АҚНЫ"
Акәа, Ешба имәа, 168



А Р А С А З Ы Х Ъ А Қ Ы Т А А С Х Е М А

